

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Sadıqlı Zərifə Faiq qızı

“Böhran şəraitində biznesin idarə edilməsi:
Azərbaycan timsalında”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

050409 - “Biznesin idarə edilməsi”

İxtisaslaşma:

“Biznesin təşkili və idarə edilməsi”

Elmi rəhbər:

m.Aslanova A.F

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., b/m. Şükürova A.S.

“Biznesin idarə edilməsi”

kafedrasının müdiri:

i.e.n., dos. Əliyev.M.Ə

Bakı - 2018

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. İQTİSADİYYATDA BÖHRANLAR VƏ ONLARIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI	
1.1. İqtisadiyyatda böhran anlayışı və onun təsnifləşdirilməsi.....	6
1.2. Böhranı yaradan əsas səbəblər və onların iqtisadiyyata təsiri	11
FƏSİL II MALİYYƏ BÖHRANLARININ BİZNESƏ TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1. Qlobal maliyyə böhranlarının milli iqtisadiyyata vurduğu zərərlər.....	19
2.2. Böhran dövründə biznesin idarə edilməsi yolları.....	39
FƏSİL III. İQTİSADİYYATDA BÖHRAN VƏZİYYƏTLƏRİNDƏ ŞİRKƏTLƏRİN HƏYATA KEÇİRDİKLƏRİ TƏKMİLLƏŞDİRİCİ TƏDBİRLƏR	
3.1. Böhranların baş vermə ehtimallarının azaldılması metodikası.....	45
3.2. Böhranın təsirlərini məhdudlaşdıran tədbirlərin hazırlanması.....	51
Nəticə və təkliflər.....	63
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: XX əsr iqtisadi böhranları bir neçə ölkənin hüdudları çərçivəsində baş verirdisə son onillikdə ictimaiyyət tərəfindən onun qarşısının alınması və minimizə edilməsi mexanizmləri yaradılıb, görülən tədbirlərə baxmayaraq, yenə də dünya iqtisadi kataklizmlərinin ənənəsi göstərir ki, bu vaxta kimi baş verən böhranlar bir-birinin eynisi deyildir və onu əvvəlcədən dəqiq pvalyutoqnozlaşdırmaq yaxud da ondan qaçmaq mümkün olmur.

Böhrandan ən çox bank sektoru zərər görür. Bank sektorundakı böhranların baş verməsi bir çox səbəblərlə izah edilir. Bu səbəblərdən bir çoxu bank sisteminin strukturu ilə bağlı olmasına baxmayaraq, əsl səbəb iqtisadi göstəricilərin qeyri-sabit olması hesabına yaranır. Bank sistemindəki böhranlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi olmaqla iki ana qrupa ayrılır. Bank sektorundakı tarazılığın pozulmasının əsas səbəbi olaraq, makroiqtisadi qeyri-sabitlik göstərilir. Makroiqtisadi göstəricilər sərvət qiymətlərində xüsusən əmlak qiymətlərində dəyişmələr, faiz dərəcələrinin kəskin artması, valyuta məzənnəsində enişlər və yaxud davam edən durğunluq anı bank sistemində də təsir edir. İqtisadi fəaliyyətlərin gərginliyi və iqtisadi geriləmə bankların mənfəətinə mənfi təsir göstərir. Bank fəaliyyətləri son illərdə daha çox riskli hesab edilən əməliyyatlar həyata keçirir. Qeyri - peşəkar idarəçilik göstəriciləri də bank böhranlarında əhəmiyyətli rola sahibdir.

Təkcə monetar nəzarət üçün kanal olmayan banklar həmçinin iqtisadiyyatın yenidən qurulması və uzunmüddətli makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində yüksək təsir sahib bir sektordur. Maliyyə böhranları bank sektorunun fəaliyyəti və məhsuldarlığının aşağı düşməsi ilə yanaşı struktur quruluşun dəyişməsinə səbəb olur.

Milli valyutanın həddən artıq dəyər qazanması ixracatdan əldə olunacaq gəliri aşağı salır və valyuta mövqeyində tarazılığının pozulmasına yol açır. Real faiz dərəcələrinin yüksəlməsi birbaşa istehsalı və iqtisadi inkişafı zəiflədərək bank sektorunda aşağı keyfiyyətli aktivlərin çoxalmasına şərait yaradır. Bank sistemində böhran yaşayan ölkələrin ortaq cəhətləri ondan öncəki dövrlərdə artan xarici borclardır.

Problemlı kreditlər ödənilməsində yaranan çətinliklər xarici investorların ölkədən investisiyalarını geri götürmələri bank sisteminin iflasını sürətləndirir. Xarici borcların artması və bank sektorunun öhdəlikləri birə beş artması dövlətin əmanətçilərin hüquqlarını tam şəkildə qoruya bilməməsi xarici kreditorların banklardan öz sərvətlərini geri götürmələri ilə nəticələnir. Çox qısamüddətli kapital axınının verdiyi imkanlar, dövlət və özəl sektorunun bu fondları hesabsız, məsuliyyətsiz təminatlarla və təşviqi ölkə daxilində axınını cazibədar edir.

Tədqiqatın obyektı. Təşkilati hüquqi forması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti olan müəssisələrdir.

Tədqiqatın predmeti. Böhran şəraitində tətbiq edilən mexanizmlər, metodlar və böhranın idarə edilməsi metodikası tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir: Böhran anlayışı və onun ümumi xarakteristikasının müəyyən edilməsi, böhranı doğuran iqtisadi, sosial və digər səbəblərin geniş və dolğun təhlil edilməsi, qlobal maliyyə böhranının dünyanın müxtəlif ölkələrində yaratdığı fəsadların aşkar edilməsi, antiböhran tədbirlərinin təhlil edilməsi, böhranə təsirlərini məhdudlaşdıran tədbirlərin hazırlanması.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını dünya ölkələrinin antiböhran tədbirlərindən bəhs edən məqalələr, yerli biznes təşkilatlarının anti böhran fəaliyyətlərini əks etdirən metodik təlimatlar və əsasnamələr, antiböhran menecment sistemini tənzimləyə bilən dünyanın aparıcı firmalarının və kompaniyalarını metodikasını təcəssüm etdirən internet səhifələri, beynəlxalq arenada tanınan ekspert və müəlliflərin düşüncələrinin yer aldığı ədəbiyyatlar, habelə ən son statistik rəqəmlər təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Qlobal böhranlarla bağlı bu günə qədər bir çox tədqiqat işləri aparılmış və onların bəzilərində antiböhran tədbirləri ilə bağlı dəyərli təkliflər verilmişdir. Bu magistr dissertasiyasında isə əsasən böhranın şirkətlərə vurduğu zərərlər, bu zərərlərin qarşısını almaq üçün təklif edilən tədbirlər qeyd

edilmişdir. Antiböhran konsepsiyasının hazırlanması və tətbiq edilməsi istiqamətində dəyərli fikirlər yer alır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- ✓ Böhran anlayışına aydınlıq gətirilmiş və onun təsnifləşdirilməsi verilmişdir;
- ✓ Böhranı doğuran səbəblər təhlil edilmiş və dünya təcrübəsi izah edilmişdir;
- ✓ Qlobal Maliyyə böhranın inkişaf etmiş ölkələrə təsiri qiymətləndirilmişdir;
- ✓ Azərbaycanda böhran şəraitində bank sektorunun vəziyyəti təhlil edilmişdir;
- ✓ Böhranla mübarizə tədbirləri və metodika ilə bağlı dəyərli təkliflər verilmişdir.

FƏSİL I. İQTİSADİYYATDA BÖHRANLAR VƏ ONLARIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

1.1. İqtisadiyyatda böhran anlayışı və onun təsnifləşdirilməsi

Son illərdə dünyada və ölkəmizdə tez-tez duyduğumuz sözlər: maliyyə və iqtisadi böhranlar, tənəzzül, depressiyadır. Səbəbi isə dünyanı bürüyən, Azərbaycandan da yan keçməyən qlobal böhrandır. Bu barədə saysız-hesabsız informasiyalar verilmiş, informasiya agentliklərində, radio və televiziya proqramlarında bu mövzuda verilişlər hazırlanmış, müxtəlif analiz mərkəzlərinin bəyanatları qəbul etmişdir.

Böhranları təsnifləşdirmədən idarə edilməsi vasitələrini və qaydalarını konkretləşdirmək mümkün deyildir. Sosial-iqtisadi münasibətlər inkişaf problemlərinin diferensiallaşdırılması və sistemlərin quruluşuna görə təsnifləşdirilir.

1. İqtisadi böhranlar Bu böhranlar ölkə iqtisadiyyatı və yaxud ayrıca bir müəssisənin fəaliyyətində təhlükəli hesab edilən ziddiyyətli halları əks etdirir. Ömtəənin istehsalı və satışı, rəqabətdə üstünlüklərin itirilməsi, iqtisadi agentlərin arasında qarşılıqlı münasibətlər, ödəmə qabiliyyətinin enməsi və s. ilə əlaqədar olaraq belə hallar böhranlı vəziyyətin yaranması bir başa təsir edə bilər.

2. Maliyyə böhranı İqtisadi böhranlarda maliyyə böhranını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu böhranlar şirkətin maliyyə imkanlarının məhdudlaşması və ya maliyyə sisteminin mövcud ziddiyyətli halları ilə xarakterizə edilir.

3. Təşkilati böhranlar Regionların, şirkətlərin, inzibati idarəetmə vahidlərinin, inteqrasiyası funksiyalarının bölüşdürülməsi, struktur vahidlərinin fəaliyyətinin reqlamentləşdirilməsi və s hallarla xarakterizə olunur. Sosial-iqtisadi sistemdə struktur daxili dəyişikliklərin edilməsi təşkilati münasibətlərinin gərginləşməsinə nəticədə icraya nəzarətin çətinləşməsinə, işgüzar münaqişələr, cavabdehsizlik, qarmaqarışıqlıqların baş verməsinə gətirib çıxara bilər. Təşkilati böhran firmanın fəaliyyətini iflic hala gətirə bilər.

4. Sosial böhranlar sosial qruplar arasında yaranan ziddiyyətli halların kəskinləşməsi və ya maraqlarının üst-üstə düşməsi, toqquşması nəticəsində baş verir. Bu böhranlar sahibkarlarla həmkarlar təşkilatları; işəgötürənlə işçilər; menecerlərlə personallar; digər peşə sahibləri və s. arasında baş verir. Sosial böhranlar bir çox hallarda iqtisadi böhranların ardı kimi çıxış edir. Sosial böhranlar idarəetmə tsiklini, ekoloji durumunun və iş şəraitinin pisləşməsi, eləcə də vətəndaşların və işçilərin patriotik hissələri ilə əlaqəli baş verə bilər.

4. Siyasi böhranlar Ölkənin kütləvi olaraq dövlətin siyasətindən narazılığını əks etdirən siyasi vəziyyətdir. Siyasi quruluş, sosial qrupların maraqlarının təmin olunması, hakimiyyət böhranı, cəmiyyətin idarə olunması və s. səbəbindən baş verir. Bir qayda olaraq sosial böhranlar iqtisadi böhranların yaranmasına bir növ təkan vermişdir.

5. Psixoloji böhranlar Bu böhranlar sosial-iqtisadi idarəetmədə özü əksini tapır. O, insanların psixoloji vəziyyəti ilə bağlı böhranlı vəziyyətləri ifadə edir. Psixoloji böhranlar stresin yaratdığı panika, işindən narazı olmaq, sosial müdafiə tədbirlərinin təmin edilməməsi, gələcəyə inamın böyük olması, hüquqi baxımdan işçilərin müdafiə edilməməsi və özünə inamın olmaması və s. kimi hallarda özünü daha dərin formada göstərir. Əmək kollektiv və cəmiyyətdə sosial-psixoloji vəziyyət dərinləşdikcə böhranın baş verməsi labüdləşir.

5. Texnoloji böhranlar - yeni texnologiyaların tətbiqinin vacibliyinin dərk olunması, yeni texnoloji ideyaların formalaşma zəruriliyi ilə bağlı ortaya çıxır. Geniş mənada elmi-texniki tərəqqidən (ETT-dən) faydalanma ilə bağlı yaranan böhranlı vəziyyət – ETT-nin meylləri və onlardan istifadə imkanları, məsələn atom elektrik stansiyalarının tikilməsi ilə bağlı yaranan böhranlar və s. aiddir.

6. Demografik böhran əhalinin təbii yolla azalması yəni, doğumun səviyyəsinin aşağı düşməsi ölənlərin sayının artması və nəticə etibarilə ölənlərin sayı anadan olanların sayından çox olması ilə xarakterizə olunur. Bəzi ölkələr də isə əhali miqrasiya nəticəsində azalır. Bir çox ölkələr qeyd olunan hər iki mənfi hal müşahidə

olunur ki, bu da demoqrafik böhranı yaradan amildir. Bu böhran növü ən ağır böhranlardan biri hesab edilir.

7. Enerji böhranı- enerji mənbələrinin qiymətindəki artımdan sonra yaranan vəziyyətə verilən addır.

İqtisadi və ya maliyyə böhranlarının dəqiq tərfi, müəyyənliyi yoxdur. Böhran ölkənin sosial, iqtisadi, siyasi həyatını o və cümlədən cəmiyyətin inkişafını donduran başqa sözlə tənəzzülə aparan neqativ təsirə sahib bir proses kimi qiymətləndirmək mümkündür. Lakin, böhran təhlükə olmaqla yanaşı düzgün strategiya ilə şans, imkan özü ilə gətirə bilər. Çin dilində böhran “təhlükə” və “imkan” mənasını verir. [16, 5]

Təhlillər göstərir ki, böhranlar yeni biznes növlərinin yaranması və inkişafına zəmin yaradır. İqtisadi sistemin tipindən aslı olaraq innovativ ideyalar və onların tətbiqi daha effektiv nəticə verə bilər. Tarixə nəzər salsaq, bəzi tanınmış brendlər məhz iqtisadi böhranlar zamanı yaranıb və inkişaf etdiyini görürük. **"Adidas", "Pepsi", "McDonald's", "Hewlett-Packard (HP)", Ford Motors Company** misal göstərmək olar. Digər fəsildə bu mövzuya ətraflı izah olunmuşdur.

İqtisadi böhranların müasir ədəbiyyatlarda iki forması fərqləndirilir:

- ✓ real sektorun böhranı
- ✓ maliyyə böhranı

Real sektorun böhranları əmtəə və xidmətlər bazarında formalaşan tələb və təklif tarazlığı arasında balansın pozulması kimi başa düşülür. Onun istehsaldan əvvəl və istehsaldan sonra olaraq 2 forması fərqləndirilir.

İstehsal öncəsi böhranlar təkmil rəqabət bazarlarında istehsalın və məcmu tələbin əvvəlcədən dəqiq proqnoz edilməməsi və ya gözləntilərin qarşılana bilməməsi səbəbindən yaranır.

İstehsal sonrası böhranlar çox zaman iqtisadi amillərlə əlaqəli olmur. Bu amillər müharibə, hərbi vəziyyət, təbii fəlakət və siyasi münaqişə və s. səbəbindən baş verir.

A. Anikinin görə maliyyə böhranının komponentlərinə büdcə, pul dövriyyəsi, bank, valyuta və birja daxildir.

Rus alimi B.Rubsov fikrincə “maliyyə böhranına” valyuta, bank və fond birjasının böhranı daxildir. K.Rudovoyun maliyyə böhranının səbəbini ÜDM-un kəskin düşməsi nəticəsində, dövlətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının formalaşması və paylaşdırılması prosesinin pozulmasına səbəb olur.

A.N.İlyinskiy və Y.A.Konstantinov maliyyə böhranını borc və fond bazarındakı durumun kəskin ağırlaşmasında görür.

Milli tədqiqatlar bürosunun mütəxəssisi M.Bordon maliyyə böhranını 3 kateqoriya üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

- ✓ borc
- ✓ valyuta böhranları
- ✓ bank [21, 65]

Ümumilikdə maliyyə böhranının aşağıdakı növləri vardır:

- ✓ bank böhranı;
- ✓ bazar köpükləri böhranı;
- ✓ borc böhranı;
- ✓ satınalma böhranı;
- ✓ valyuta böhranı;
- ✓ suveren defolt;
- ✓ birja və ya fond böhranı.

Maliyyə böhranlarını izah edən yanaşmaları əsasən 6 başlıq altında toplaya bilərik:

1. Qeyri-müəyyənlik nəzəriyyəsi;
2. Bank sektorunda yaşanan böhran;
3. Dövri borc yığılı;
4. Maliyyə bazarının strukturu nəzəriyyəsi;
5. Rasional nəzəriyyə
6. Kredit nəzəriyyəsi; [35, 16-17]

Maliyyə böhranının strukturunu Z. Məmmədovun fikrincə 4 komponentlərdən ibarətdir:

1. Birja - qiymətli kağızların dəyərinin sürətlə enməsi.

2. Bank - bir və yaxud bir neçə bankın müflisləşməsi səbəbi ilə ölkədə ödəmə qabiliyyəti kəskin düşür və onun tərkibində iqtisadiyyatda bankların müflisləşmə epidemiyası yayılır;

3. Valyuta- milli pul vahidinin devalvasiyasına səbəb olur;

4. Borc - daxili və yaxud xarici borc problemlərinin kəskin şəkildə artması ilə əlaqədardır; [9, 67]

Qlobal iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olan maliyyə qloballaşması, valyuta, beynəlxalq maliyyə və kredit sisteminin formalaşması eləcədə funksionallığı xüsusi proses kimi çıxış edir. Maliyyə qloballaşmasının strukturu dünya maliyyə bazarlarının subyektlərini, həmçinin də qlobal maliyyə məhsullarını özündə cəmləşdirir və bu proses müvafiq dünya bazarında yüksək kapital mobilliyi ilə hiss edilir. Qloballaşma nəticəsində maliyyə böhranlarının baş verməsinə aşağıda qeyd edilən amillər təsir edir.

- ✓ Obyektiv informasiya çatışmamazlığı;
- ✓ İnkişaf etməkdə olan ölkələrin (bundan sonra İEOÖ) qloballaşan maliyyə bazarlarına inteqrasiyasının onlara fayda verməsi;
- ✓ Maliyyə institutlarının natamam inkişafı;
- ✓ Valyuta məzənnəsinin qeyri-stabilliyi;
- ✓ Kapitalın yüksək mobilliyi;
- ✓ Yeni texnoloji parkın yaradılması və innovativ yeniliklər.

Maliyyə qloballaşmasının mənfi tərəfləri ilə yanaşı müsbət tərəfləri də vardır:

- ✓ Maliyyə sferasında müasir standartların və texnologiyaların tətbiqi.
- ✓ Dünya bazarında mövcud olan sərmayədən istifadə imkanı;
- ✓ Kapitalların səmərəli yenidən təkrar paylanması;
- ✓ Məsrəflərin səviyyəsinin həddindən artıq aşağı düşməsi və yüksək xidməti;
- ✓ Risklərin diversifikasiyası;
- ✓ İEOÖ-lərin qloballaşan maliyyə bazarlarına inteqrasiyasının onlara fayda verməsi Bəzi iqtisadçılar düşünürlər ki, get-gedə böhranlar tez-tez baş verəcək və uzun müddət davam edəcək.

Yuxarıda böhran nədir, növləri, xüsusiyyətləri ilə tanış olduq. İndi isə maliyyə-iqtisadi böhranlarının tarixi təkamülünə nəzər yetirək.

Təxminən 200 il ərzində, İEO-lərdə və sənaye cəmiyyəti qiymətlərin düşməsi, bazarda satılmayan məhsulların toplanması, işsizliyin kəskin sürətdə artması, ticarət və sənaye firmalarının müflisləşməsi, eləcədə qarşılıqlı hesablaşma və bank sistemlərinin dağılması ilə nəticələnən iqtisadi böhranın fazaları müşahidə olunur. Böhran iqtisadi ədəbiyyatlarda əmtəə və xidmətlər bazarlarına olan tələb və təklifin arasındakı tarazılığın pozulması nəticəsində baş verən bir halı xarakterizə edilir. Böhranlar bəşəriyyətin yarandığı gündən bugünə kimi müşayiət olunur. Böhranlar XIX əsrin ilk rübünə kimi kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində baş verib eləcədə, sənaye istehsalı və kənd təsərrüfatı arasında məcmu tələbdə yaranan qeyri-tarazlıq böhranla nəticələnmişdir [7, 61]

1.2. Böhranı yaradan əsas səbəblər və onların iqtisadiyyata təsiri

XX əsr iqtisadi böhranları bir neçə ölkənin hüdudları çərçivəsində baş verirdisə son onillikdə ictimaiyyət tərəfindən onun qarşısının alınması və minimize edilməsi mexanizmləri yaradılıb, görülən tədbirlərə baxmayaraq yenə də dünya iqtisadi kataklizmlərinin ənənəsi göstərir ki, bu vaxta kimi baş verən böhranlar bir-birinin eynisi deyildir və onu əvvəlcədən dəqiq proqnozlaşdırmaq yaxud da ondan qaçmaq mümkün olmur.

Böhranları əhatə sahəsinə görə yerli, regional, dünya növlərinə ayrılır.

İlk beynəlxalq böhran 1825-ci ilə təsadüf edir. Əvvəl bütün iqtisadi problemlər yalnız iqtisadiyyatla birbaşa əlaqəsi olmayan kənar səbəblər: müharibələr, təbii fəlakətlər epidemiyalar və s. ilə, daha sonralar isə operativ şəkildə kənd təsərrüfatı məhsullarının tam şəkildə istehsal edilməməsi ilə bağlı olmuşdur. Böhranların əsas səbəbi XIX əsrin ortalarından etibarən sənaye istehsalı ilə ödəmə qabiliyyəti arasında qeyri- tarazlığın yaranması olmuşdur. Yeni böhranlar vaxtaşırı XIX əsrdən başlayaraq və orta hesabla 10 ildən bir təkrarlanırdı. Böhranlar müddəti, intensivliyi və digər

xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənməsinə baxmayaraq onların eyni kiçilmə, depressiya, tədricən canlanma və yüksəlmə intervallarına bölünür.

1825-ci ildə İngiltərədə, 1836-cı ildə ABŞ-da və Böyük Britaniyada, 1847-ci ildə bütün Avropanı, eləcə də Cənubi və Şimali Amerika ölkələrini əhatə etmişdir. 1873-1878-ci illər arasında baş verən böhran ABŞ və Avropa ölkələrinin bir çoxunu əhatə etmiş, və uzun müddətli davam etməsi ilə əvvəlki böhranları ndan fərqlənmişdir. 1857-ci ildə dəmiryolu şirkətlərinin kütləvi şəkildə iflası səbəbi ilə baş verən ilk iqtisadi böhranın Qərb ölkələrindən də təsirsiz ötüşməmiş, Fransa, Almaniya, ABŞ və İngiltərənin kənd təsərrüfatı, eləcə də ictimai həyatına mənfi təsir göstərmişdir. Gəmiqayırma Böyük Britaniyada 26 %, çüyün istehlakı Almaniya 26 % qədər enmə müşahidə olunmuşur. Rusiyada pambıq parçanın istehsal 14 %, çüyünün istehsalı isə 17 %, Fransada pambığın istehlakı 13 %, çüyünün istehsalı isə 13 %, ABŞ-da pambığın istehlakı 27 % və çüyünün istehsalı isə 20 % azalmışdır. [12, 3]

1873-cü ildə iqtisadi və ya maliyyə böhranın baş vermə səbəbi Latın Amerikasında kreditlərin qalxması, Avstriya və Almaniya daşınmaz əmlak spekulativ yüksəliş idi. İtaliya, Finlandiya, Danimarka, Norveç, və ABŞ, bank və valyuta böhranları müşahidə olundu.

XX əsrin ilk rübündə 1929-1933-cü illərin iqtisadi böhranı uzun müddət davam etməsi və çoxcəhətli olması ilə digərlərdən fərqlənmişdir. Böhran iflasın kütləvi dalğasına səbəb olmuşdur. Böhran müddətində həddən çox müəssisə, firma, zavodlar banklar, bağlandı və yalnız, ABŞ-da 109000 firma fəaliyyətini dayandırmışdır. 1929-1933-cü illər arasında illik 135000 sənaye maliyyə firmaları, 5761 bank iflasa uğramışdır. 1932-ci ildə sadəcə korporasiyaların itkisi 3,3 mlrd dollar civarında olmuşdur. Xarici ticarət dövriyyəsi 3,2 dəfə azalmış və 1911-ci il səviyyəsinə düşmüşdür. Böhranın təsirləri bütün sənaye ölkələri, Almaniya və ABŞ iqtisadiyyatı üçün ağır olmuşdur. Nyu-York fond Birja bazarında səhmlərin qiymətlərinin enişi, fond birjasının süqutu baş vermişdir. Beləki, sənaye istehsalı Fransada 60 %, Almaniya 41 %, Böyük Britaniya 24 %, gerilədi. Səhm bazarında qiymətlərin kəskin enməsi və Böyük Britaniya 24 %, ABŞ-da 87 %, Almaniya 64 %, Fransada

60% müşahidə olundu. İşsizlik səviyyəsi maksimum həddə çatmış, 32 ölkə üçün işsizlərin sayı 30 milyonu ötmüşdür

İkinci Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra 1948 - 1949-cu illərdə Kanada və ABŞ əhatə edən iqtisadi böhran başlanmışdır. Kanada sənaye məhsullarının həcmi - 12%, ABŞ-da -18,2 %, İEO-lər ümumi həcmi - 5% qədər həcmi azalmışdır.

Növbəti böhran 1957-ci ilin sonundan 1958-ci ilin ikinci rübünə qədər davam etmişdir. O, Böyük Britaniya, ABŞ, Belçika, Niderland, Kanada və digər kapitalist ölkələri əhatə etmişdir. İnkişaf etmiş kapitalist ölkələri üçün sənaye məhsulunun istehsalı 3% kimi aşağı düşmüş, işsizlərin sayı, orta hesabla 10 mln nəfərə çatmışdır.

ABŞ-da 1973-cü ildə iqtisadi böhran başladı. O, qısa zamanda digər ölkələri bürüdü. Bu böhran, müddəti, ölkələrin əhatə edilməsi, dağıdıcı gücü və dərinliyi baxımından 1957-1958-ci ilin iqtisadi böhranını ötüb keçmiş və bir çox xüsusiyyətləri isə 1929 -1933-cü ilin böhranına yaxınlaşmışdır. Böhran illərində sənaye istehsalı Yaponiyada – 20 %, Böyük Britaniyada – 10 %, Fransada – 13 %, AFR -22 %, İtaliyada – 14 %, ABŞ-da – 13 % azalmışdır. Yalnız bir ilə səhmlərin kursu Yaponiyada -17 %, ABŞ-da – 33 %, AFR - 10%, Böyük Britaniyada – 56 %, Fransada – 33 %, İtaliyada – 28 % aşağı düşmüşdür. 1973-cü il üçün müqayisədə 1974-cü il müflisliyin sayı Yaponiyada - 42 %, ABŞ-da – 6 %, Böyük Britaniyada -47 %, Fransada – 27 %, AFR – 40 % artmışdır. İnkişaf etmiş kapitalist ölkələr üçün 1975-ci ilin ikinci rübündə işsizlərin sayı 16 mln. nəfərə çatmışdır. İstər şəhər, istərsə də rayonlarda əhalinin real gəlirlərinin enməsi müşahidə olunmuşdur.

OPEK-in üzv ölkələri 1973-cü ildə neftin hasilatının həcmi azaldılması barədə qərarı ilə ilk energetika böhranı baş vermişdir. Dünya bazarında neftin qiymətini qaldırmaq təşəbbüsü göstərilmişdir. 1973-cü ilin oktyabrın ayında neftin bir bareli 5 dollara (67%) kimi yüksəlmişdir. Neftin qiyməti 1974-cü ildə 12 dollara çatmışdır. 1987-ci ilin oktyabrında ilk dəfə olaraq ABŞ-ın aparıcı kampaniyalarından biri olan “Dow Jones Industrial Average” şirkətinin səhminin indeksi 23% aşağı endi. Daha sonra Asiya və Avropada da enmələr baş verdi. Bundan başqa dolların dəyər itirməsi

narahatlıq yaratdı və beynəlxalq bazarda dəyərin sürətlə enməsi nəticəsində böhran baş verdi.

Meksikada 1994-1995-ci illərdə böhranı baş vermişdir. Bu böhran müstəqil borc öhdəlikləri problemi kimi təsnif edilmişdir. Meksika hökuməti 1980-ci ilin sonunda ölkəyə investisiya cəlb etməyə başlamışdır. Meksikaya 1989 - 1994-cü illərdə xarici kapital axının sürəti güclənmişdir. Maliyyə disbalansının ilk göstəricisi xaricə kütləvi kapitalın axını başlamışdır. Ölkədən 1995-ci ildə 10 mlrd. dollar vəsait köçürülmüşdür. Bu bank sisteminin böhranına səbə olmuşdur. Amerika Xəzinəsi 1995-ci ildə 50 mlrd. dollar dəyərində xilasətmə fondunu yaratmaqla böhranın sabitliyinə yönədilməsi istiqamətində tədbirlər başlandı.

Şərqi Asiyada 1997-ci ildə iqtisadi böhranı başlamışdır. Bu böhran Asiya fond bazarının dağılmasına səbə olmuşdur. Onun səbəbləri arasında milli valyutalarının dəyər itirməsi və CŞA ölkələrinin ödəmə balansında yüksək defisit səviyyəsi dururdu. İqtisadçıların təhlililəri göstərir ki, Asiya böhranı dünya ÜDM-u 2 trln. dollara qədər azaltmışdır. [21, 319]

Böhran müşayət edən amillər bunlar idi:

- Regionlarda kreditləşmənin yüksək riski;
- Cənubi Koreya konqlomeratları, İndoneziyada “oğru kapitalizmi”
- Tailandda zəif hökumət.

Nəhayət 2007-2008-ci illər üçün qlobal maliyyə böhranın Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında başlanmış və sonra bütün İEO və İEOÖ-lərin iqtisadiyyatına da “yoluxmuşdur”.

Dövlət müdaxiləsinin əleyhinə və bazar azadlığının tərəfdarı kimi çıxış edən iqtisadçı F.Hayyek fikrincə, istehsal artıqlığı, iqtisadiyyatın həddindən çox kreditləşməsi, dövlətin həddindən çox maliyyələşdirməsi, tələbin stimullaşdırılması kimi amillər böhranları yaranan səbəblərdir. [32, 25]

İqtisadçı alimlər tərəfində böhranların yaranma səbəbləri ilə bağlı nəzəriyyələr işləyib hazırlamışdır.

“İqtisadiyyat” adlı kitabında P.Samuelson böhranlar və dövrlər haqqında daha vacibləri qeyd edir:

1. Dövrü əhalinin nikbinlik və bədbinlik dalğalarının nəticəsi kimi şərh olunan psixoloji nəzəriyyə;
2. Dövrü bank kreditlərinin sıxılması kimi izah olunan pul böhran nəzəriyyəsi;
3. Həddindən artıq yatırılan investisiya nəzəriyyəsi;
4. Dövrü istehsalatda yeniliklərin tətbiqi ilə izah edilən yeniliklər nəzəriyyəsi;
5. Günəş ləkələri- hava- məhsul nəzəriyyəsi;
6. Dövrün səbəbini qənaətcil və varlı insanların aldığı gəlirin, investisiya şəklində qoyacaqları məbləğlə müqayisədə, çox olması;

Ümumilikdə maliyyə böhranını yaradan səbəblər bunlardır:

- infilyasiya
- milli valyutanın qeyri-sabitliyi və enməsi;
- qiymətli kağızların dəyərinin qeyri-sabit olması;
- pul dövriyyəsində yetərincə pul kütləsinin olmaması;
- təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı qeyri ödənişlər;
- büdcə xərcləri ilə gəlirləri arasında qeyri-tarazlıq v s.

Maliyyə böhranlarını yaradan səbəbləri başqa formada da ifadə etmək olar:

- Kredit ekspansiyası səbəbindən baş verən böhranlar;
- Tənzimlənmənin çatışmamazlıqları səbəbindən baş verən böhranlar;
- İqtisadi sistemdə maliyyə sahəsinin hakimliyi səbəbindən baş verən böhranlar;
- Maliyyə bazarlarının subyektlərinin psixoloji davranışı səbəbi ilə baş verən böhranlar;

Maliyyə böhranlarının əsas tərkib hissələrindən biri də bank böhranıdır. Bank sektorundakı böhranların baş verməsi bir çox səbəblərlə izah edilir. Bu səbəblərdən bir çoxu bank sisteminin strukturu ilə bağlı olmasına baxmayaraq, əsl səbəb iqtisadi göstəricilərin qeyri-sabit olması hesabına yaranır. Bank sistemindəki böhranlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi olmaqla iki ana qrupa ayrılır. Bank sektorundakı

tarazılığın pozulmasının əsas səbəbi olaraq makroiqtisadi qeyri-sabitlik göstərilir. Makroiqtisadi göstəricilər sərvət qiymətlərində xüsusən əmlak qiymətlərində dəyişmələr, faiz dərəcələrinin kəskin artması, valyuta məzənnəsində enişlər və yaxud davam edən durğunluq anı bank sisteminə də təsir edir. İqtisadi fəaliyyətlərin gərginliyi və iqtisadi geriləmə bankların mənfəətinə mənfi təsir göstərir. Bank fəaliyyətləri son illərdə daha çox riskli hesab edilən əməliyyatlar həyata keçirir. Qeyri-peşəkar idarəçilik göstəriciləri də bank böhranlarında əhəmiyyətli rola sahibdir.

Təkcə monetar nəzarət üçün kanal olmayan banklar həmçinin iqtisadiyyatın yenidən qurulması və uzunmüddətli makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində yüksək təsirə sahib bir sektordur. Maliyyə böhranları bank sektorunun fəaliyyəti və məhsuldarlığının aşağı düşməsi ilə yanaşı struktur quruluşun dəyişməsinə səbəb olur.

Klingebie və Capriolə görə, bank böhranı qeyd edəcəyimiz hadisələrin hər birinin meydana çıxması ilə təyin olunur.

1. Bütün bank kreditlərində problemli kreditlərin payı 15-20 % aralığında və yaxud çoxdursa;
2. Bank sektorunda yaranan problemləri sistem yönümlü şəkildə aradan qaldırılması üçün ayrılan xərclər ümumi daxili məhsulun (bundan sonra ÜDM) ən azı 5 %-nə çatıbsa.

Reinhart və Kaminsky, Klingebiel və Capriodan fərqli olaraq bank böhranlarını “hadisələrlə” açıqlayırlar.

1. Böhran, birləşmə, bağlanma və yaxud dövlət tərəfindən müsadirə edilməyən, lakin əhəmiyyəti az olan maliyyə qurumuna yüksək miqdarda dövlət yardımının olunması halında ortaya çıxır.

2. Bank sistemində böhran, bankların bağlanması, birləşmələri və yaxud dövlətin müsadirəsinin olması ilə baş verir .

Mikroiqtisadi səbəblər bank sektorunun strukturu və idarəetmə parametrlərinin kompleks əhatə edir. Bu çərçivədə MB-ın(Mərkəzi Bank) və yaxud dövlətin bank sektoruna birbaşa təsirləri və ya müdaxilələri, yer alır.

1. Dövlət Müdaxilələri - Bank sisteminin verdiyi kreditlərə dövlət müdaxilələri bank sistemdəki nağd böhranını sürətləndirmişdir. Bu müdaxilə qeyri-iqtisadi layihələrə fond transferi və ya rəqabətçi olmayan faiz dərəcələrinin tətbiq edilməsi şəklində olur.

2. İdarəetmə - Hər bir bankın iflasına və ya uğursuzluğuna idarəetmədəki qeyri-peşəkarlıq mühüm rol oynasada ancaq hec bir zaman tək səbəb bu ola bilməz;

3. Əxlaqi Risk- Bankların iflasına mane olunacağı və çətin anlarda maliyyə yardımını olunacağına dair ümumi gözlənti əxlaqi risk faktorunu meydana çıxarır. Bu fikir bankların vəziyyətini çətinləşdirir. Əmanət sahibləri də artıq “pis” və “yaxşı”-nı ayıra bilmir.

4. Qeyri-qənaətbəxş infrastruktur - Bu Bank sektorunun uğursuzluğunda tək səbəb olaraq göstərilə bilməz. Lakin uçot və yaxud yoxlamadakı qüsurlar təbii ki, problemlərin həllini gecikdirir. Hüquqi infraqurdukdakı yaranmış problemlər mülkiyyət haqlarından və yaxud bankların alacaqlarının təmin edilməsindən irəli gəlir.

5. Şəffaflığın Olmaması –Bank sektorunda səhmdarlara və əmanət sahiblərinə düzgün və lazımlı məlumat çatdırılmaması.

6. Yenidən Tənzimləmə / Sərbəstləşmə- Maliyyə sektorundakı rekonstruksiya və sərbəstləşmə bir çox problemlərə yol açır. Buna görə də bank sektorunun liberallaşması ani deyil zamanla pillə-pillə həyata keçirilməlidir.

7. Makroiqtisadi şoklar; qısamüddətli borc götürən təşkilatların faiz nisbətlərindəki ani yüksəlmələri səbəbindən uzun müddətli kredit sahiblərinə çevrilərək cəzalandırılması eləcə də iqtisadi geriləmə banklara güclü mənfi təsir göstərir.

Milli valyutanın həddən artıq dəyər qazanması ixracatdan əldə olunacaq gəliri aşağı salır və valyuta mövqeyində tarazlığının pozulmasına yol açır. Real faiz dərəcələrinin yüksəlməsi birbaşa istehsalı və iqtisadi inkişafı zəiflədərək bank sektorunda aşağı keyfiyyətli aktivlərin çoxalmasına şərait yaradır. Bank sistemində böhran yaşayan ölkələrin ortaq cəhətləri ondan öncəki dövrlərdə artan xarici borclardır. Problemlı kreditlər ödənilməsində yaranan çətinliklər xarici investorların ölkədən

investisiyalarını geri götürmələri bank sisteminin iflasını sürətləndirir. Xarici borcların artması və bank sektorunun öhdəlikləri birə beş artması dövlətin əmanətçilərin hüquqlarını tam şəkildə qoruya bilməməsi xarici kreditorların banklardan öz sərvətlərini geri götürmələri ilə nəticələnir. Çox qısamüddətli kapital axının verdiyi imkanlar, dövlət və özəl sektorunun bu fondları hesabsız, məsuliyyətsiz təminatlarla və təşviqi ölkə daxilinə axınını cazibədar edir. Maliyyə bazarlarında yaranan hər hansı bir problem qısamüddətli kapitalın vaxt itirmədən özü üçün etibarlı “liman” axtarışı ölkənin maliyyə çətinliyi ilə qarşılaşmasına səbəb olur.

FƏSİL II. MALİYYƏ BÖHRANLARININ BİZNESƏ TƏSİRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Qlobal maliyyə böhranlarının milli iqtisadiyyata vurduğu zərərlər

Maliyyə liberallaşması ilə ölkəyə daxil olan xarici banklar qarşısında rəqabətə davam gətirməyən yerli bankların dəyərləri düşmüş və həmin banklar balanslarını pozan daha qısa müddətli və yüksək riskli kreditlərə istiqamətlənmiş strategiyalar müəyyənləşdirirlər. Keçən dövr ərzində zəifləyən struktura sahib olan banklara xarici kredit verənlər bankların pisləşən vəziyyətin analiz edilməməsi və itkiləri qaçınılmaz edir. Bankları fəaliyyətini tənzimləyən və nəzarət edən qurumlar kommersiya banklarının fəaliyyətinə və xarici borclarına müdaxilə etməyərək və nəticədə dövlətin etibar istismar olunmuşdur.

Təşkilati çatışmazlıqlar böhranın koordinasiyası problemini yaradır və dərhal müdaxilə olunmaması vəziyyəti daha da dərinləşir. Bu zaman iflaslara icazə verilməməsi, şirkətlərinə və maliyyə qurumlarında mühasibat qaydalarının çatışmazlığı, borc verənlərin və şəriklərin hüquqlarının lazımi səviyyədə qorunmaması, məhkəmələrdə hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi problemlərlə üzləşməsi mümkün haldır. Eyni zamanda ölkədaxili yenidənqurma ilə əlaqəli mütəxəssislərinin olmaması maliyyə qurumlarında təcrübəli menecer azlığı, digər səbəblərdən biridir.. Hökumət tərəfindən yanaşıldıqda isə böhranın dərinləşməsinin digər bir səbəbi banklara inamın aşağı olması başqa bir sözlə, etibar problemidir.

Ölkələrdə bank sektorunda baş verən böhranların müxtəlif səbəbləri ilə yanaşı, ortaq səbəbləri də var [8, 21]:

1. Əmanətçilər arasındakı şaiyələr kütləvi surətdə depozitlərin geri alınması və dondurulması;
2. Bank sektorunun xilas olma əməliyyatlarına sərf edilən xərclər ÜDM-n 2 %-dən çoxdursa;
3. Bankların ümumi aktivlərində problemli aktivlərin payı 10 %-dən çoxdursa;

4. Bank sektorunda yaranan problemlər bankların 10 %-dən çox hissəsinin milliləşdirilməsinə gətirib çıxarıbsa;

Valyuta böhranı – milli valyuta ehtiyatlarının xarici valyutaya ehtiyatlarına yönəlməsi xarici valyuta ehtiyatlarının azalması, daha doğrusu ehtiyatların tükənməsi nəticəsində meydana gəlir. Yerli valyuta əgər spekulasiya və ya devalvasiya ilə yekunlaşarsa, mərkəzi bank həddən çox ehtiyatlarını satmaqla və faizləri artırmaqla vəziyyəti çətinə düşərsə, bu, valyuta böhranın baş verməsi deməkdir. Məzənnələrin gündəlik dəyişmələr investorları daima çətin vəziyyətdə qoyur. Ümumiyyətlə, məzənnələrin səviyyəsini tələb və təklif arasında yaranan nisbət müəyyənlişdirir. Valyuta məzənnələrində mütəmadi dəyişikliklər inflyasiyaya təsir göstərir. Bu təsirlər bir neçə formada baş verə bilər.

- Milli valyutanın dəyər itirməsi, yerli bazarlarda idxal olunan məhsulların qiymətlərinin artması ölkələrdə baş verə biləcək inflyasiyanın səviyyəsinə təsir göstərir. Lakin valyuta məzənnənin dəyər itirməsi ixrac yönümlü olan ölkələrin iqtisadiyyatını yaxşılaşdırır ki, bu da ölkəyə xarici kapitalın axınına zəmin yaradır.

- Valyuta məzənnənin dəyər qazanması beynəlxalq bazarlarda yerli malların rəqabət qabiliyyətini düşməsinə səbəb olur.

Böhranı müəyyən etmək üçün bir sıra metodlardan istifadə olunur:

Birinci nəsil valyuta böhranları: Valyuta məzənnəsini dəyişməz vəziyyətdə saxlamaq üçün dövlətlərin səbəbləri olmasa ilə yanaşı yan keçmək üçün də səbəbləri olmalıdır. Bu zaman yaranan anlaşılmazlıqlar sabit valyuta sistemini qorumağı çətinləşdirir və sərf olunan xərclər isə daha da yüksəldir. Valyuta xərclərinin yüksəlməsi hökumətin də bundan imtina etməsinə dair gözləntiləri artırır. Gözləntilər yüksəlməsi spekulasiyaya, spekulasiyanın artması isə bu prosesin dərinləşməsinə sürətləndirir.

İkinci nəsil valyuta böhranları: Ən qabarıq forması büdcədə olan defisti aradan qaldırmaq üçün pul siyasətindən istifadə etməkdir. Valyuta məzənnəsinin stabilliyini qorumaq üçün mərkəzi bank daxili ehtiyatlarından istifadə etməsini zəruri edir ki bu da ehtiyatlarının tükənməsinə səbəb olur. Ehtiyatlar bir illik ödəmə balansını təmin

edəcək səviyyəyə çatdıqda spekulyatorlar xarici valyuta almağa meyllənirlər ki, nəticədə devalvasiyaya səbəb olur.

Üçüncü nəsil valyuta böhranları: Asiyadakı baş verən böhran ilə valyuta böhranı yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Burada əsas diqqət bank sektorundakı problemlərə yönəlmişdir. Əxlaqi təhlükə modelində hökumət banklarda depozitləri olan müştərilərə açıq və ya gizli formada depozit sığortası ilə zəmanət verir.

Yerli valyuta böhranlarına digər ölkənin valyutasına böhranların vurduğu zərər aid edilir. İkinci Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra ilk vaxtlarda İngiltərə və Fransa böhranları, daha sonra baş vermiş, Meksika böhranı misal göstərmək olar. Valyuta böhranlarını yaradan səbəbləri aşağıdakılardır:

1. milli valyutaların məzənnəsini dəyər itirməsi inflyasiya proseslərinin inkişafı;
2. qısamüddətli və uzunmüddətli dövrü dəyişmə;
3. birbaşa iqtisadiyyatla əlaqəsi olmayan xarici amillərin təsiri nəticəsində beynəlxalq valyuta bazarlarında sabitliyin pozulması;
4. bir qisim ödəmə balanslarının xroniki aktivliyi, digərlərinin isə xroniki passivliyi ilə ifadə edilən beynəlxalq hesablaşmaların müvazinətsizliyi;
5. ölkələrin qeyri-bərabər inkişafı;

Valyuta böhranlarının digər səbəbləri kimi valyuta hegemonluğu, kapitalların istifadə sahələri üzrə valyuta müharibəsi, satış bazarları göstərilir. 1960-cı ilin son rübündə ABŞ ilə Fransa arasında başlamış valyuta müharibəsini bariz nümunə kimi göstərmək olar. Günümüzdə avro və dollar arasında rəqabəti formasında gizli valyuta müharibəsi müşahidə edilir.

Maliyyə böhranının bir növü də borc böhranıdır. Yerli eləcədə qərbin iqtisadçı xadimləri uzun illərdi ki, borc böhranının təbiətini araşdırırlar. Borc böhranının səbəbləri təsərrüfat subyektlərinin və dövlətin kreditorlar qarşısında öhdəliklərini tam şəkildə yerinə yetirə bilməməsi kimi müəyyənləşdirmişdilər. Bu aspektdən yanaşdıqda bank böhranı ilə borc böhranı oxşar görünsədə lakin onlar arasında prinsipial fərq yeganə olaraq münasibətlərin subyektləridir. Bank böhranı mahiyyətə kredit böhranıdır,

beləki o kreditorun problemlərini öyrənib, təhlil edirsə, borc böhranı borc alanın və ya debitorun fəaliyyətindəki qeyri-sabitliyə öyrənib təhlil edir.

R.İ. Xasbulatov fikrincə borc böhranının kəskin artma səbəblərinə bir sıra amilləri aid etmək olar:

1. Bazar risklərinin qiymətləndirilməsində edilən səhvlər;
2. Beynəlxalq bazarda faiz dərəcələrinin kəskin yüksəlməsi və xarici konyukturanın yetəri qədər əhəmiyyətli olmaması;
3. Xarici borclanma sferasında borclu ölkənin düzgün seçilməmiş siyasəti və s.

S. Fişer hesab edir ki, borc böhranı bir sıra səbəblərdən yarana bilər:

Borc böhranı – elmi ədəbiyyatda birmənalı izahı, şərhı yoxdur. Bu elə bir haldır ki, kreditor kredit qrafikinə uyğun xarici borcunu ödəmək qabiliyyətinə malik olmur. Bəzi ölkələr daxili investisiyalaşdırma zamanı daxili ehtiyatlarının çatışmazlığı hesabına xarici borclanmaya müraciət edir. Bu əsasən sosial-iqtisadi islahatlar, dövlət büdcəsinin maliyyələşməsi, borc öhdəlikləri və bu kimi digər səbəblərdən meydana gələn problemdir.

Xarici borclanmanın formalaşmasında 2 mənbə ayırd olunur :

- 1) Büdcə kəsirinin maliyyələşməsində hökumətin xarici resurslardan istifadə etməsi;
- 2) investisiya və istehlak məqsədli məhsulların idxalı ilə bağlı kreditlərin cəlb edilməsi.

R.İ.Xasbulatov borc böhranının kəskin hal almasının səbəblərin bir sıra amillər təsir etdiyini hesab edir:

1. Xarici konyukturanın yetəri qədər rol oynaması və faiz dərəcələrinin beynəlxalq bazarlarda kəskin yüksəlməsi.
 2. Bazar risklərinin dəyərləndirilməsində yol verilmiş səhvlər və s.
 - 3 Xarici borclanma sferasında borclu ölkələrin düzgün seçmədiyi siyasəti;
- S. Fişerin fikrincə isə, borc böhranı 3 səbəbdən baş verə bilər:

1) Birincisi səbəb, borclu ölkələrin iqtisadiyyatlarını düzgün idarə edə bilməməsinin təfəsilatı və səbəbləri müxtəlifdir. Ancaq ümumi təcrübə göstərir ki, milli valyuta və büdcə defisitinin yüksək mübadilə kursu borc böhranının başlıca səbəbidir. Borclu ölkələr milli məzənnənin kursunu qaldırır və nəticədə idxalı kəskin artırır. Bu bəzi ölkələrdə kapitalın xaricə axımı ilə müşahidə edilirdi.

1) İkinci səbəb, dünya iqtisadiyyatının vəziyyətinin 1980-ci illin ilk rübündə əvvəllərində kəskin pisləşməsi olmuşdur. Faiz dərəcələri qalxır, məhsulların dəyəri aşağı düşür və iqtisadi artım zəifləyirdi. Faiz dərəcələrinin yüksəlməsi borculuların ödəməyi xarici borcların artmasında səbəb olurdu.

2) Üçüncü səbəb, banklar tərəfindən kreditlərin düzgün paylanmaması, borc böhranını yaradan səbəblərdən biridir. Yeni borc almaq zəruriyyəti yarandıqda kommersiya bankları ətraflı araşdırma aparmır və artan borclara nəzər yetirmədən kredit verirdilər. Əgər bu kreditlər olmasa, borclu ölkələrin yanlış makroiqtisadi siyasətlərinin nəticəsi böhran səviyyəsinə çatana qədər ardını gətirə bilməyəcəkdilər.

İEOÖ-lərdə bank kapitalının ani sürətlə yüksəlməsi bu ölkələrin xarici borc strukturunun iflas etməsinə səbəb olmuşdu. Müstəqillik əldə edən ölkələrin xarici maliyyə resurslarının ümumi çəkisində bank kreditlərinin payının yüksəlməsi və kredit şərtlərinin yetərinə çətinləşməsi debitorların xarici borcları ödəməsini mümkünsüz edirdi. Belə ki, 1980-ci ilin ilk yarısında borc sisteminin dağılması prosesi gedirdi. Borc böhranı adı altında İEOÖ-in kreditorlarının vəziyyəti debitorların vəziyyətindən demək olmaz yaxşıdı. Çünki bankların fəaliyyəti yalnız faiz qazanmaq deyil, həmçinin borcun qaytarılması da önəmlidir İEOÖ-lərdə debitorlar borc böhranı zamanı borcun qaytarılmasını tamamilə dayandırırılar [33,14].

Borc böhranının başlamasının səbəbi dövlət qısamüddətli borclarını vaxtında ödəyə bilmir və nəticədə yığılıb qalır. Böhran öncəsi maliyyə sisteminin qısamüddətli öhdəkləri artan ölkələrə Koreya, İndoneziya və Tailand nümunə göstərmək olar. Borc böhranı borclu ölkələrlə yanaşı həmçinin borc alan bank institutlarını da fəlakətə aparır. Əvvəlki illərdə böyük həcimdə kredit verən kommersiya bankları 1980-ci ilin

ilk rübündə çətin vəziyyətə düşdülər və onlar İEOÖ-lərə verilən kredit strategiyalarında müəyyən düzəlişlər etdilər.

Birincisi, beynəlxalq kredit vermə ilə əlaqəli qərar qəbul edilməzdən öncə bir sıra faktorların: ölkədəki siyasi və iqtisadi vəziyyət, kredit portfelinin ödənilməsinin alternativ üsulları, gəlirlərin səviyyəsi təhlil edilməlidir.

İkincisi, ölkə riskinin və kredit vermə potensialının təhlil edilməsi önəmli olsada, kifayət deyil. Başlıca diqqət makroiqtisadi yəni inflyasiyaya, xammalın dəyərində, beynəlxalq faiz dərəcələrinin vəziyyətin inkişafına yönəldilməlidir. Müxtəlif ölkələrdə faiz dərəcələrinin hərəkəti ilə kredit portfelinin strukturu arasındakı qarşılıqlı əlaqəni müəyyənləşdirmək lazımdır.

Üçüncüsü, transmilli banklar düşünür ki, beynəlxalq kreditlərin verilməsində bank birliklərinin fikrinə əsaslanmaq doğru olmaz. Transmilli banklar 1990-cı ilin ilk yarısında İEOÖ-lərə kredit verilməsində düzgün bölüşdürmə strategiyası işləyib hazırlamışdılar.

Borc böhranının səbəblərinə bir sıra amilləri mümkündür:

1. Xarici borclanma sferasında borclu ölkənin düzgün seçilməmiş siyasəti;
3. Bazar risklərinin qiymətləndirilməsi prosesində yol verilən səhvlər;
2. Beynəlxalq bazarlarda faiz dərəcələrinin sürətli artması. və s.

Maliyyə böhranının ayrılmaz tərkib hissəsi olan fond böhranı, bank sektorunun vəziyyətinə kifayət dərəcədə təsir göstərir. Qiymətli kağızlar maliyyə və real sektorlarının aktivlərinin tərkib hissəsidir. Bank aktivlərində qiymətli kağızlar və qiymətli kağızlarda borclar üstünlük təşkil edirdi . Böhran dövründə bu kağızların bir qisminin dəyəri dəfələrlə azalmış digər qismin isə tamamilə dəyərin itirmişdir. Misal olaraq, 1931-ci ildə min yeddi yüz milyon dollar depoziti olan 2250 bank və 1933-cü ildə iki min səkkiz yüz yetmiş beş milyon. dollar depoziti olan 2700 bank iflas etmişdi.

Bizim fikrimizcə isə İEOÖ-də böhranların baş vermə səbəblər bunlardır:

- yüksək faiz dərəcələri;
- maliyyə bazarının sürətli inkişafının mümkünlüyü;

- maliyyə bazarının və bank sisteminin xarici kapitalların axınları ilə müqayisədə kiçik ölçüdə olması;
- bazarın fəaliyyəti qeyri-effektivliyi və maliyyə sisteminin zəif tənzimlənmə və nəzarəti;
- bank sisteminin, maliyyə bazarının və iqtisadiyyatın xarici kapitalının axını ilə müqayisədə aşağı ölçüdə olması.

Böhranların səbəbləri göstərilənlərlə tükənmir. Maliyyə sektorunda başlayan böhran qısa zamanda iqtisadiyyatın digər sektorlarına təsir göstərir. Nəticədə böhran ümumi əlamətlər əldə edir və eyni zamanda yeni cəhətlər əldə etməyə başlayır:

- ticarət firmalarının və sənaye istehsalının dağılması;
- qarşılıqlı hesablaşmalar sisteminin dağılması;
- istehsalın həcmnin azalması;
- qiymətlərin kəskin enməsi;
- bank sisteminin dağılması;
- işsizliyin birdən-birə sıçraması.
- məhsulların bazarda yığılıb qalması;

Bəzi iqtisadçılar düşünürki , böhranların başvermə sıxlığı artacaq, uzunmüddəti xarakter alacaq və onların həll isə bu iki səbəbdən daha yüksək olacağı proqnozlaşdırılır.

Birincisi, kapital bazarlarının qloballaşması nəticəsində böhranların yaranma ehtimalı yüksəldir. Kapital axınına qoyulmuş məhdudiyyətlərin aradan götürülməsi dünya maliyyə bazarları arasında qarşılıqlı əlaqələrin və asılılığın artması səbəb olur.

İkinci, çətin idarə edilən iqtisadiyyatın, ardıcıl, təcili olmayan liberallaşmasına hazır olmadığı bir halda ölkələrin dünya bazarlarında rəqabət aparmaq zəruriliyi qarşıya qoyur.

Biznes – istehlakçıların tələbatını qarşılamaq və mənfəət əldə etmək məqsədilə təşəbbüskarlar arasında olan işgüzar münasibətlərin məcmusudur. Bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi kimi biznes və onun əsas istiqaməti olan sahibkarlıq fəaliyyəti və ÜDM-nin strukturunu və keyfiyyətini, eləcə də iqtisadi artım tempini,

müəyyən edir. Biznesin inkişaf fəaliyyəti demokratik prinsiplərə, azad bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşması eləcə də, davamlı inkişafına kömək edir. Müasir biznesin sürətli inkişafı nəticəsində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında qeyri-dövlət sektoru aparıcı mövqeyə çıxaraq, ÜDM –da onun payı 81 %-ə çatmışdır.

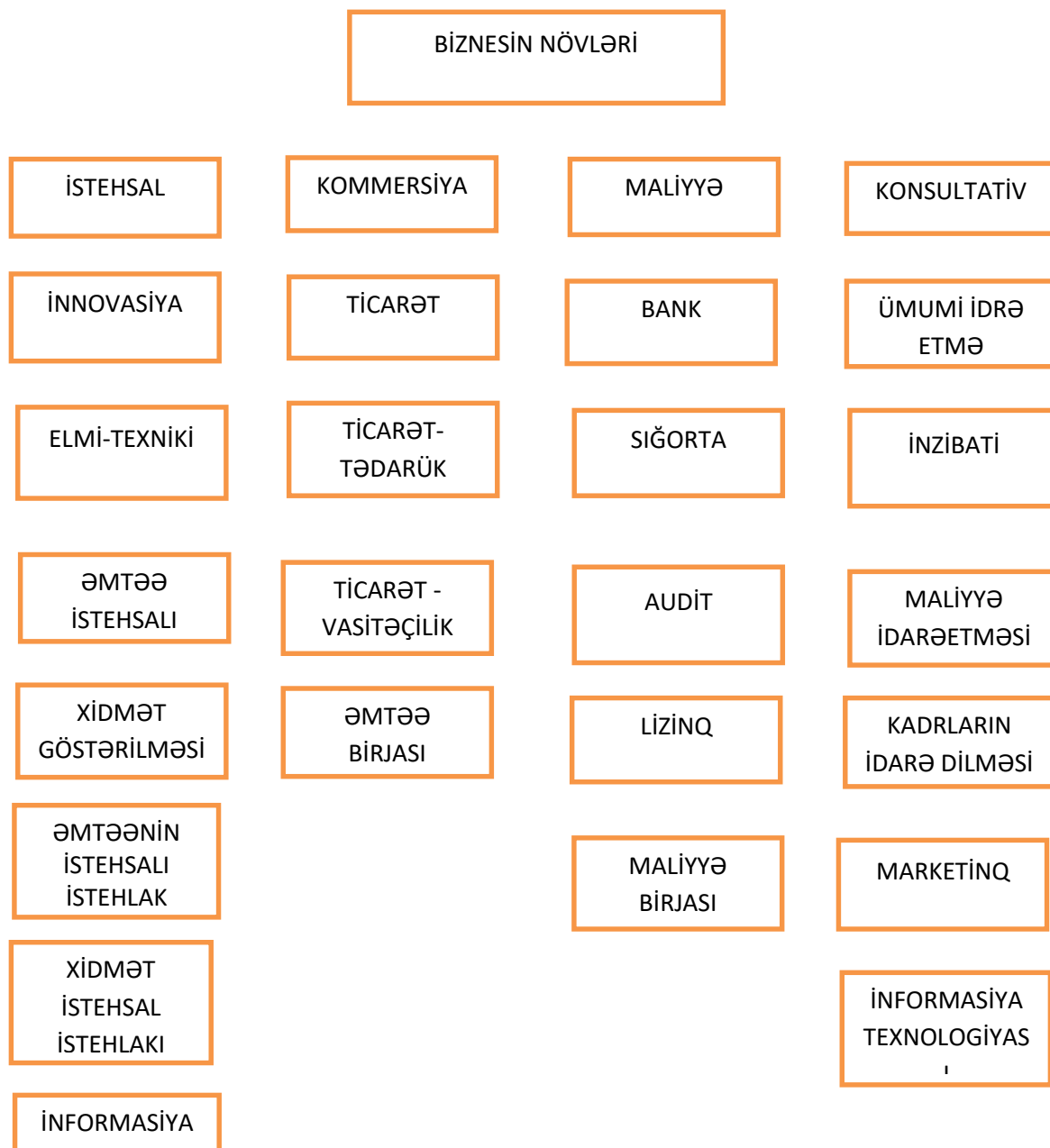
Biznesin məqsədi müəssisənin kifayət qədər uzun müddət ərzində nail olmağa çalışdığı ən son nəticə başa düşülür. Məqsədlər biznesin xarakterindən, inkişaf səviyyəsindən və digər amillərdən asılı olaraq müxtəlif ola bilər:

- istehlakçıların tələbatının optimal ödənilməsi;
- cəmiyyətə zəruri hesab olunan əmtəə və xidmətlərin təqdim olunması;
- bazarda, sahədə qabaqcıl mövqeyə malik ol;
- öz əməkdaşlarına səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün əlverişli şəraitin yaradılması
- mənfəətin əldə olunması ;
- biznes fəaliyyətini inkişaf ilə bağlı zəruri informasiyaların toplanması.

Şəkildən göründüyü kimi biznes fəaliyyəti böhranla bilavasitə əlaqədardır. Sahibkarın əsas fəaliyyət sahəsini biznesin növləri müəyyənləşdirir. İctimai əmək bölgüsü sistemində “təşkilat” anlayışı nisbətən ayrı, müstəqil bölməsi kimi qəbul olunur. Təşkilat qismində müəssisə, firma, səhmdar cəmiyyəti, ofis, şirkət bank, (tirist, sığorta və s.), habelə dövlət idarə sisteminin struktur bir vahidi başa düşülür.

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatın fəaliyyətində böhran baş verə bilər ? Müasir idarəetmə problemləri arasında bu sual çox aktualdır.

Təcrübə göstərir ki, nəinki böhran mümkündür, hətta onlar ayrıca müəssisənin inkişaf ahəngdarlığını əks etdirir. Həmçinin ölkənin və başqa təşkilat- ların inkişaf ahəngdarlığı ilə üst-üstə gəlməyə bilər. Böhranın inkişafına təsir edən xarici və daxili, ümumi və spəsfik amillər qəbul etmək olar.

Şəkil 2.1. Biznes növlərinin təsnifatı [7, 23]

Xarici amillər, biznes ilə məşğul təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi və asılı olduğu iqtisadi şəraiti xarakterizə edir. İqtisadiyyat ümumi böhran vəziyyətindədirsə, bu hal təşkilatın vəziyyətinə təsir etməyə bilməz. Bununla yanaşı, biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir təşkilatın fəaliyyət sahəsi (dövlət, özəl, istehsal, kommersiya və s.),

xarakterindən onun daxili durumundan (heyət, sosial vəziyyət idarəetmə məharəti, iqtisadi potensial, və s.) asılı olaraq, böhranların təsirləri müxtəlif ola bilər.

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir təşkilatın böhranın daxili və xarici amillərinə yanaşması fərqlidir. Bu idarəetmə təcrübəsində təhlilin predmeti olmalıdır.

Daxili amillərə, məharətlə idarəetmə, yüksək iqtisadi fəallıq, şəraitlə bağlı vəziyyət, bacarıqlı risketmə aid olub, böhranın təsirlərinə müqavimət göstərmək və yaxud bu təsirlərin neytrallaşdırılması məqsədləri üçün istifadə olunur.

Xarici iqtisadi vəziyyətin yaxşı olduğu halda da, biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə dərin böhranla üzləşə bilər. Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilat daxili amillərin inkişafı yəni, işin səmərəsiz təşkili, işgüzar və köhnə texnologiya, sosial-psixoloji münaqişələr, işçi heyətinin bacarıqsızlığı, iqtisadi qərarların qəbulunda səhvlər, doğru seçilməyən marketinq, iqtisadi strategiyada nöqsanlar, və s. hallar ola bilər.

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisədə böhranların baş vermə səbəbləri müxtəlif ola bilər. Vacib məsələ böhranın inkişaf əlamətlərini vaxtında hiss edərək antiböhran idarəetmə proqramından istifadə edə bilməkdir. Böhranın amilləri, əlamətlərini və səbəblərini fərqləndirmək lazımdır.

Simptomlar müəssisənin fəaliyyət və inkişafın əks olunan göstəricilərin dəyişməsində özlərini göstərirlər. Səmərəlilik, fond verimi, enerji ilə silahlanma, məhsuldarlıq göstəricilərinin təhlili, böhranın başlanmasına meyliliyini ortaya çıxara bilər. Böhranın aşkar çıxmasında maliyyə-iqtisadi və sosial-iqtisadi göstəricilərinin təhlil olunması böyük əhəmiyyəti kəsb edir.

Böhranın simptomu nə ola bilər?

Böhranın əlamətləri göstəricilərin onların dəyişmə və vəziyyəti tendensiyasıdır. Göstəricilər həm qəbul olunmuş, normativ ölçülərə həm də bir-birinə olan münasibətə görə qiymətləndirilir.

Böhranın əlamətlərinin inkişafı, vaxt parametrlərinin uyğunsuzluğu yaxud göstəricilərin qanunauyğun olmaması, ilə əlaqədar ola bilər. Məsələn, əmək

məhsuldarlığının atım tempi əmək haqqının artım tempini, üstələmirsə, deməli böhran təhlükəsi artır.

Əlamətlər hər zaman böhranın səbəblərini əks etdirmir. Buna görə də əlamətləri səbəblərdən fərqləndirməyi bacararaq ona uyğun olaraq böhranın əsil səbəblərini tapmaq lazımdır.

Əlamətlər – böhranın ilk, xarici görüntüləri özündə əks etdirərək, həmişə əsil səbəbləri xarakterizə etməyə bilər. Onu qeyd etmək lazımdır ki, bu simptomlara əsasən əsil səbəbləri aydınlaşdırmaq mümkündür. Böhranları həm əlamətlərinə, həm də real amillərə və səbəblərinə görə qiymətləndirmək lazımdır.

Böhran amili –böhranın siqnallardan xəbər verən hadisə və yaxud qeydə alınan vəziyyət yaxud tendesiyadır.

Böhranın səbəbləri - Böhran amillərini aşkar edən hadisələrin nəticəsidir. Məsələn, böhran amili inflyasiya, səbəbi pul kütləsinin artması, əlamələri isə əmək haqqının artması, qiymətlərin yüksəlməsi və s. ola bilər.

Biznesdə isə böhran amili texniki vasitələrin köhnəlməsi, məhsul keyfiyyətinin aşağı düşməsi, kreditlər üzrə böyük borclanması, texnoloji intizamın pozulması, və s. Böhrana səbəb kimi isə iqtisadiyyatın ümumi vəziyyət, motivləşdirmə sistemindəki nöqsanlar, heyətin aşağı ixtisaslı olması, maliyyə-iqtisadi səhvləri ola bilər.

Böhranın əlamətləri – mənfi tendesiyaların ilk görüntüləri, davamlı olması, maliyyə problemlərinin artması işgüzar münaqişələr və s. ola bilər.

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlər yuxarıda qeyd edilənləri rəhbər seçərək böhrandan xilas ola və ya təsirlərini minimuma endirə bilər. Böhran şəraitində şirkətin idarəsi olumasında aşağıdakı amillərin nəzərə alınması problemin həlli ola bilər:

- ✓ Böhranın təsirini məhdudlaşdırmaq məqsədi ilə cəld hərəkət etmək;
- ✓ İdarə heyətini dəyişmək, onları yeni reallıqlara uyğunlaşdırmaq;
- ✓ Öz fəaliyyətləri, tədbirləri və problemin həlli yolları barədə məlumat vermək;
- ✓ Reallığı qəbul etmək;

- ✓ Funksional vəzifələri və məsuliyyət sahələrini dəqiq müəyyən etmək.

Böhran dövründə insan resurslarının idarə edilməsi rəhbərliyin inkişafın tam məcmusunu təşkil edir və bura daxildir:

- ✓ planlaşdırma işinin təşkilini;
- ✓ əməkdaşların işinin təşkilini;
- ✓ işçi qüvvəsinin seçimi;
- ✓ ixtisasın artırılması üzrə proqramlar;
- ✓ ictimai cəhətdən-hüquqi bazanı idarə etmə;
- ✓ əməyin əlverişli və təhlükəsiz şəraitinin təmin edilməsi;
- ✓ motivasiya və əməyin stimullaşdırılması;
- ✓ heyətin diaqnostikası;
- ✓ əmək münasibətlərini idarəetməsi;
- ✓ heyətin bölgüsünün aparılması.

Böhran şəraitində işçi qüvvəsini itirməmək rəhbərliyin gələcəkdə kadr problemləri ilə qarşılaşmaması üçün vacibdir. Çünki kadrlar böhranda ya işdən çıxarılır yaxud təşkilatla işçi arasında narazılığa səbəb olur ki, buda təşkilatın gələcək inkişafında marağı azaldır

Böhranlı şəraitində müəssisədə risk idarəetmə sisteminin yaradılması zərurəti şərtləndirir. Risklərin idarə olunması şirkətin risklə üzləşmə səviyyəsinin analizi və bu risklərin aradan qaldırılması məqsədilə ən optimal variantın müəyyənləşdirilməsidir.

İdarəetmə riskinə aiddir.

- ✓ Maliyyə riski.
- ✓ Marketing riski.
- ✓ İnvestisiya riski.
- ✓ İstehsal riski

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisənin böhranlı vəziyyətdən çıxarılmasında mühüm rolu idarəetmənin təşkilati quruluşunun təkmiləşdirilməsi oynayır. İdarəetmənin təşkilati quruluşunu müəyyən edən parametrlər aşağıdakılardır:

- ✓ xətti idarəetmə heyətinin sayı;

- ✓ idarəetmə funksiyalarında idarəetmə heyətinin sayı;
- ✓ idarəetmə funksiyalarının mərkəzləşdirilmə səviyyəsi.
- ✓ müəssisənin idarəetmə sistemində ierarxiya səviyyələrinin sayı;
- ✓ hər bir səviyyədə struktur bölmələrinin sayı;

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisənin böhran şəraitində düzgün idarə edilməsi böhrandan xilas olmada müvəffiqiyyəti qaçınılmaz edir:

- böhranlar ələhinə hazırlaşmaq;
- böhrandan çıxmaq strategiyasının düzgün idarə edilməsi müəssisənin fəsadlarını minimuma endirə bilər;
- böhranlı vəziyyətində idarəetməyə olan xüsusi yanaşma, təcrübə və bacarıq, xüsusi biliklər tələb edir;
- böhranları müəyyən qədər tezləşdirmək, ləngitmək və müəyyən müddət gecikdirmək, geri almaq olar;
- böhranları öncədən görməklə, onun təsirlərini minimuma endirmək olar;
- böhran müəyyən həddə qədər idarə olunan prosesdir;
- böhranların gedişini yumuşaltmaq mümkündür;

Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilat daxili və təşkilat xarici məhdudiyyətlər olmadan idarəetmə mümkün deyildir. Beləki, bu məhdudiyyətlər arasında müəyyən nisbət formalaşır. Bu nisbətin necə formalaşması və hansı istiqamətdə olmasından asılı olaraq, böhran ehtimalı dəyişir. Məhdudiyyətləri tənzimləmək yolu ilə böhranın idarə olunmasını həyata keçirmək olar. Böhranın idarəetmə imkanlarından istifadə etməklə idarəetmənin səmərəliliyi yüksəldilə təşkilatdaxili məhdudiyyətlər aradan qaldırıla bilər;

- ✓ motivləşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- ✓ idarəetmədə informasiya təminatının yaxşılaşdırılması və s.
- ✓ personalın seçilməsi, peşəkarlığın artırılması;

Təşkilatxarici məhdudiyyətlər isə marketinq tədqiqatlarının aparılması, təşkilatın malgöndərən təşkilatlarla, investorları kreditörələri və debitorları ilə münasibətlərinin tənzimlənməsi, xarici-iqtisadi fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması SWOT-analizin

aparılması və s. hesabına tənzimləyə bilər. Təşkilat daxili və təşkilat xarici məhdudiyyətlərin müəyyən olunması və uçota alınması böhranın idarə olunması mühüm məsələlərindəndir. Burada məhdudiyyətlərə təbii yolla, çətin idarə olunan proseslər, mürəkkəb problemlər, öz axarı ilə həll olunan, təkamülü ilə formalaşan proseslər aid edilir.

Böhran təhlükə olmaqla yanaşı, həm də şans yüksəlişi ola bilər. Dünyaca məşhurlaşmış bir çox biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlərin nümunəsində düzgün idarəetmənin uğurlarını görə bilərək.

Cədvəl 2.1.

Böhranın şirkətlərə təsiri

Böhranda məşhurlaşan şirkətlər	Fəaliyyət növləri
“Adidas”	İdman geyimləri
“Hewlett-Packard (HP)”	kiçik elektronik cihazların
“Ford Motors Company”	Avtomobil istehsalı
“Pepsi”	Sərinləşdirici içki
“McDonald’s,”	Xidmət sahəsi

Mənbə: Cədvəl internet məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hewlett-Packard daha çox brendləşmiş adı ilə HP bu gün dünyanın ən böyük kompüter istehsalçısı şirkətlərindən biri hesab olunur. Şirkətin adı onun yaradıcılarının soyadlarının birləşməsindən meydana gəlmişdir. Stanford Universitetinin tələbələri Bill Hewlett və David Packard tərəfindən 1939-cu ildə ABŞ-da bir evin qarajında 538 dollar sərmayə ilə qurduqları şirkət kiçik elektronik cihazların istehsalına başlamış və ilk istehlakçısı dünyanın məşhur markası Disney olmuşdur. Şirkət qurulduqdan bir neçə il sonra II Dünya Müharibəsində Almaniya üçün zəruri olan

cihazları onların istədiyi keyfiyyətdə istehsal edən Hewlett-Packard böhranı fürsətə çevirmiş və 45 nəfərlik kollektivlə milyon dollarlıq gəlir əldə etmişdir.

ABŞ-ın böyük avtomobil istehsalçısı hesab olunan “Ford Motors Company”nin yaradıcısı olan Henry Ford, ABŞ-ın Böyük Böhran illərindən sonra avtomobil istehsalı üçün 12 investor cəlb edərək 1903-cü ildə 28 min dollar yatırımla “Ford Motors Company”i şirkətini yaradır və həmin il istehsalı başlayır.

Məhşur Henry Ford belə söyləmişdir: Düşünmək çətin məsələdir, bu səbəbdən çox az insan düşünür.

I. Dünya Müharibəsində yaradığı Amerikadakı Böyük Böhran illərində Amerikanın bir çox şirkətləri kimi “Ford Motors Company”ni də çətin günlər keçirsə də, bazarı tərk etməmişdir.

II. Dünya Müharibəsini fürsətə çevirən şirkət tank istehsalına başlayaraq müharibədən əvvəlki prestijini geri qazandı.

Pepsi Şirkətinin yaradıcısı hesab olunan əczacı Caleb Bradham tərəfindən ABŞ-da ilk sərinləşdirici içki olaraq 1898-ci ildə bazara çıxarılmışdır. Bazarda əsas rəqibi olan Coca-Cola qarşısında ilk vaxtlarda uğurlu mövqe göstərsə də, 1923-cü ildə şəkər tozunun qiymətinin yüksəlməsi və I. Dünya Müharibəsindən sonra şirkət iflasa uğrayır.

İflas edən şirkətin öz mülkiyyətinə keçirən Roy Megargel öz dövründə də təkrar iflasın qarşısı ala bilməmişdir. Son iflasdan sonar təkrar qurulan Pepsi şirkəti, formulasını tamamilə dəyişərək qiymət və böhran dövründə etdiyi kampaniyalarla 1936-1938-ci illər ərzində mənfəətini artırmışdır. Hal hazırkı dövrdə də istehsalını davam etdirir.

McDonald's, II. Dünya Savaşı'nın başladığı ildə ABŞ-da Richard və Maurice McDonald's tərəfindən kiçik kafe olaraq yaradıldı..

Qısa zamanda məhşur olan McDonald's il ərzində 200 min dollara yaxın satış etsə də, xərclər gözləndən çox idi.

Müştəri ardıqca ofisantların sayı da artırdı. Avtomobil servisinin qarşısında yaranan tıxac işi çətinləşdirirdi.

Bunları nəzərə alan qurucular McDonald's qardaşları, servis pəncərələrini genişləndirərək self xidmətindən (özünəxidmət) və plastik qab-qacaqlardan istifadə etməyə başladılar.

Beləcə qabyuyan şəxslərə və ofisantların bir qisminə artıq ehtiyac qalmadı. Onlar üçün tək problem rəqibləri ilə rəqabət aparmaq idi və qısa zamanda bu problemi də həll etdilər. Menyu alternativlərini 10-a qaldıraraq belə müştərilərinin seçimini artırmış və qiymətləri yarıya endirərək rəqabəti təmin etmişdir. Qiymətlərin endirməsi ilə xərclərini azaltmaq üçün porsiyonlarını da kiçiltmişdir.

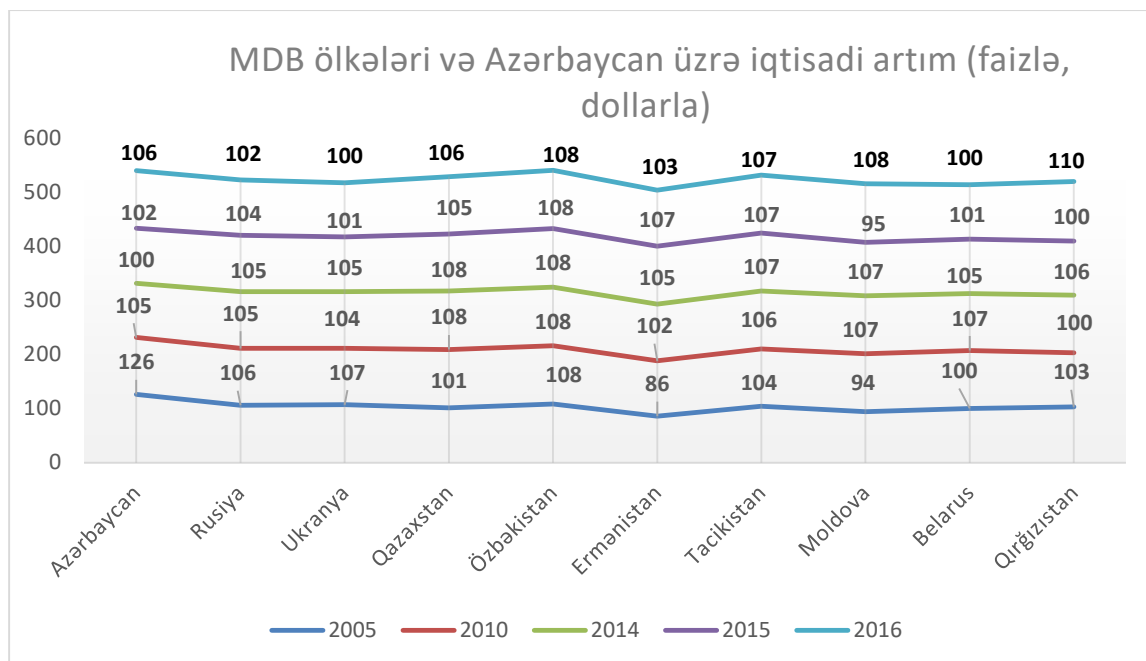
Nəticədə McDonald's bu gün dünyanın ən böyük restoranlar şəbəkəsidir. Statistik göstəricilərə görə, hazırda amerikalıların 98%-i hər il ən az bir dəfə bu restoranın menyusunda istifadə edir.

Müharibədən sonra Almaniyanın iqtisadiyyatında vəziyyət çox gərgin idi. 1920-ci ilin böhranında Dassler qardaşları sosial durumlarını düzəltmək üçün ayaqqabı tikış sexi yaratdılar. 1924-ci ildə 12 nəfərdən ibarət kollektivlə "Dasler qardaşları Ayaqqabı Fabriki" adlı şirkət yaradaraq fəaliyyətə başladılar.

Bu dövrdə 200,000 ayaqqabı satan Dassler qardaşları II. Dünya Müharibəsinin başlaması ilə cəbhəyə yollandılar.

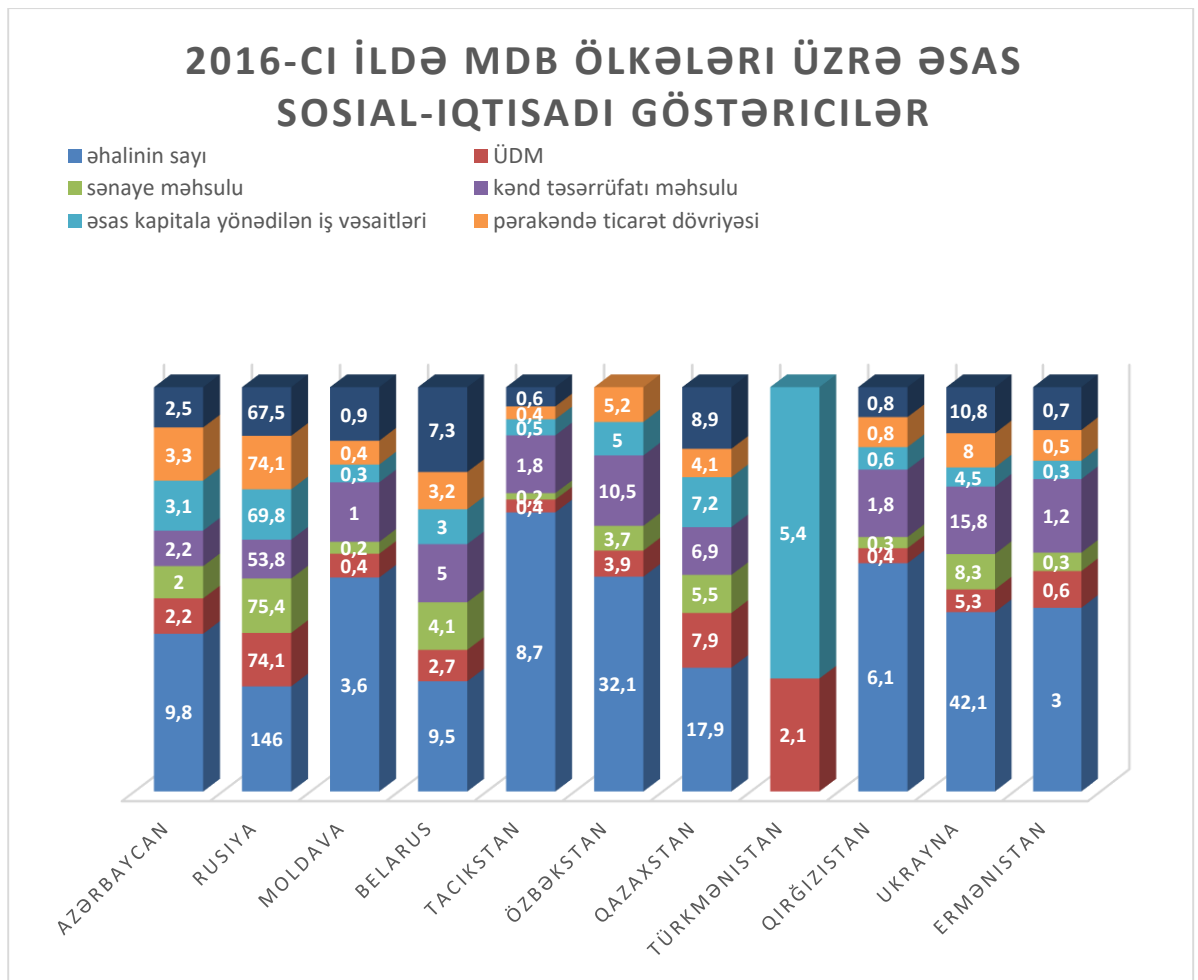
Müharibədən sonra 1948-ci ildə iki qardaş arasında yaranan fikir ayrılığı bu gün dünyanın ən böyük iki idman geyim markası olan Adidas və Pumanın yaranmasına səbəb oldu. Qardaşlardan Adolf Dassler Adidasın, Rudi Dassler isə Pumanın istehsalı üzrə fəaliyyət göstərməyə başladılar.

Sxemə nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycanda 2005-ci ildə iqtisadi artım MDB dövlətləri ilə müqayisədə ölkəmizdə 126% təşkil etmişdir. 2005-ci ildə iqtisadi artımın ən aşağı göstəricisi Ermənistanda, ən yüksək göstəricisi Azərbaycanda müşahidə olunmuşdur. 2010-cu ildə iqtisadi artım MDB dövlətləri ilə müqayisədə ölkəmizdə 105% təşkil etmişdir. 2010-cu ildə MDB dövlətləri arasında ən aşağı göstəricisi Qırğızıstanda, ən yüksək göstəricisi Qazaxıstanda qeydə alınmışdır.

Sxem 2.2. Dövlətlərin iqtisadi artımı [21, 4]

Ümumiyyətlə, 2005-2014-cü illər üzrə iqtisadi artımın əsas səbəbləri dünya bazarında neftin qiymətlərinin, ixracın həcm indeksinin yüksəlməsi, dövlətin apardığı islahatlar və infrastruktur layihələrdir. Azərbaycanda 2005-ci ildə ixrac edilən məhsulların məbləği öncəki illərlə müqayisədə 3,9 mlrd. artaraq 7,6 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Məhsulların ixracı üzrə ümumi artımın 41 fiziki həcm faktoru, 59 isə qiymət faktoru ilə, əlaqədardır. İxracın həcm indeksinin yüksəlməsi nəticəsində \$1594 mln. artıq gəlir əldə edilib. Bu ÜDM-in dollarla ifadəsində artımının 41,16 % -ni təşkil etmişdir. Neft qiymətlərinin qalxması nəticəsində \$2313 mln. əlavə gəlir əldə olunub. Bu, ÜDM-in dollarla ifadəsində artımının 59,69 %-ni təşkil etmişdir.

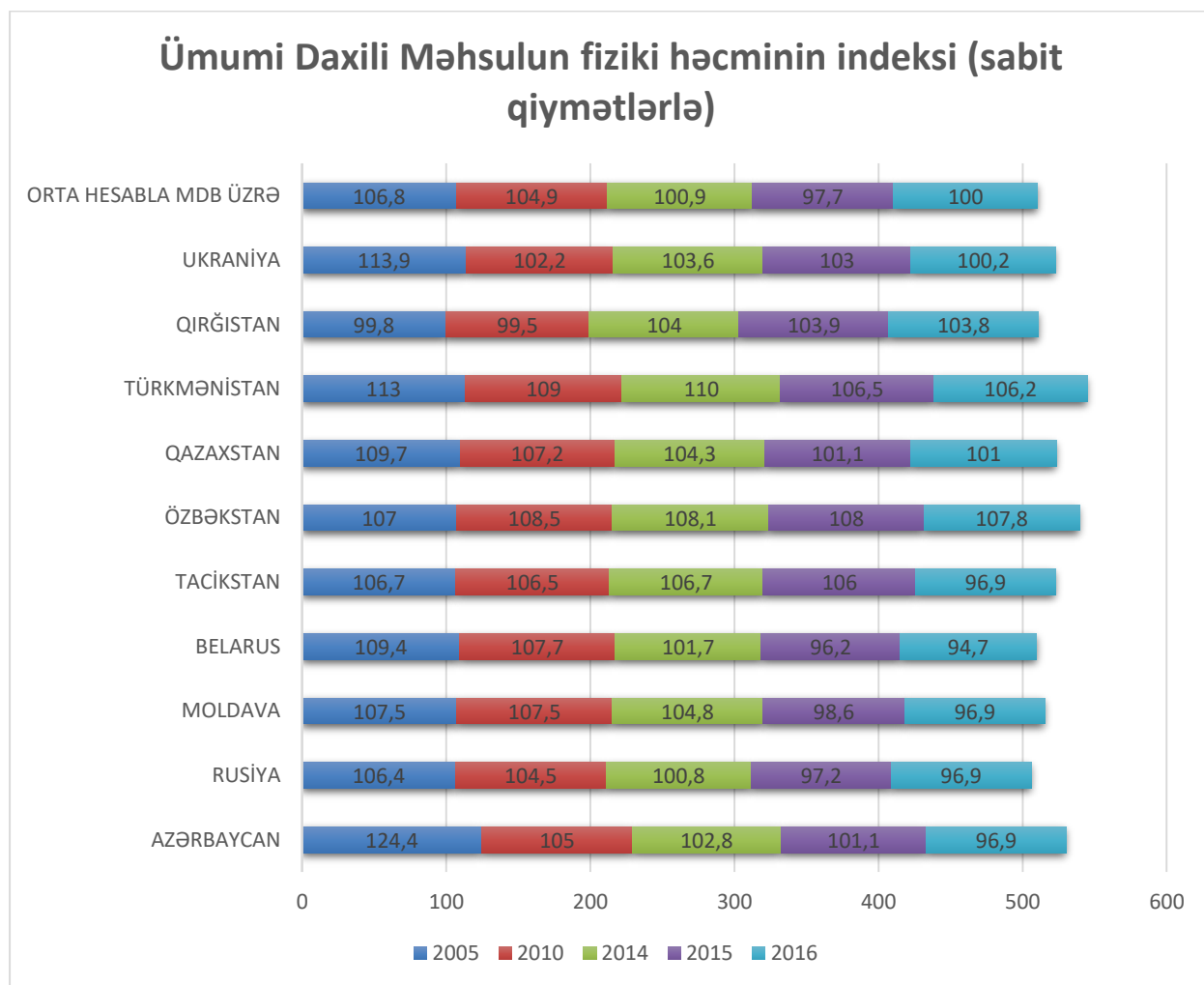
Sxem 2.3. 2016-cı ildə MDB ölkələri üzrə əsas göstəricilər [21,13]

Sxem 2.3.-dən göründüyü kimi MDB ölkələri arasında əhalinin sayına görə ən yüksək göstərici Rusiya, Ukrayna, Özbəkistan, ən aşağı göstərici Ermənistan, Moldova, Türkmənistanın payına düşür.

Ölkədə 2014-cü ildə nəqliyyatın sektoru 13,9%, ÜDM-dəki payı 4,5% olmuşdur. 2014-cü illə müqayisədə rabitə sahəsində 2015-ci ildə 6.8%, ictimai iaşə sahəsi və turistlərin yerləşdirilməsi 14%, kənd təsərrüfatı isə 6.6% ticarət sahəsi 10.9%, artmışdır. Ərzaq istehsalı 2015-ci ildə 2,9% artmışdır. Daxili investisiyalar 56 % - ni, xarici investisiyalar isə 44 % - ni təşkil etmişdir.

2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən neftdən başqa digər sahələrin inkişaf dinamikası 7.0% artımla nəticələnmişdir. Belə ki, 2014-cü ildə rabitə sahəsində 12.6%, nəqliyyat sahəsində 5.1%, tikinti sahəsində 9.6%, kənd təsərrüfatında 5,8%, ticarət sahəsində isə 8.9% artım olmuşdur. 2014-cü ildə ölkə iqtisadiyyatında istehsal edilmiş

ÜDM-in həcmi əvvəlki ilə nisbətən 2,5 faizdən çox artaraq 60 milyarda yaxın olmuşdur. Son illərdə neft və qeyri-neft sektorunda artım tempini aşağıdakı qrafik əks etdirir.

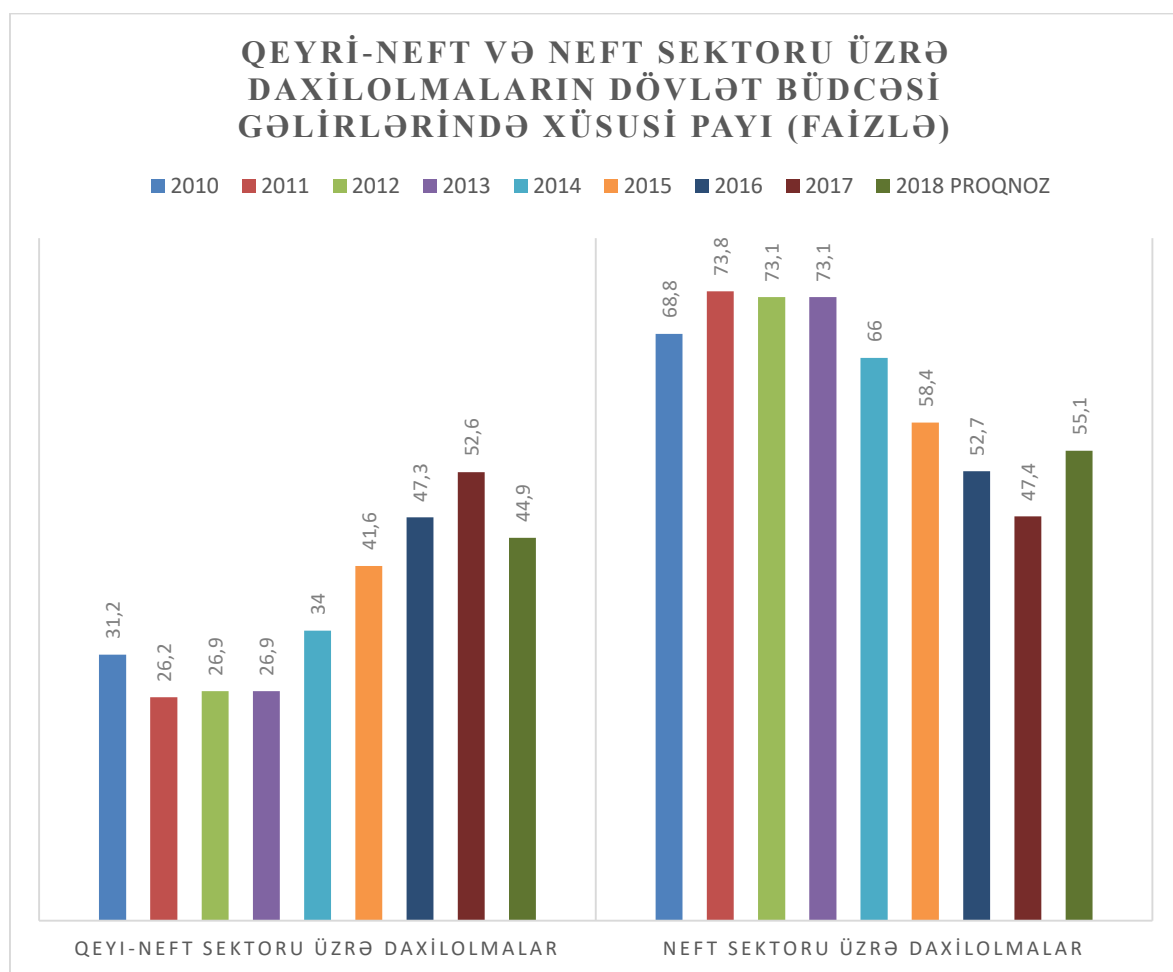

Sxem 2.4. ÜDM-in fiziki həcmi (Sxem ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.)

Göründüyü kimi 2005-2016-cı ildə ÜDM-un aşağı göstərici Belarusda, ən yüksək həddi isə Özbəkstanda qeydə alınmışdır. Azərbaycanda ÜDM fiziki həcmnin indeksi cədvəldən göründüyü kimi illərlə tərs mütənasiblik təşkil etmişdir.

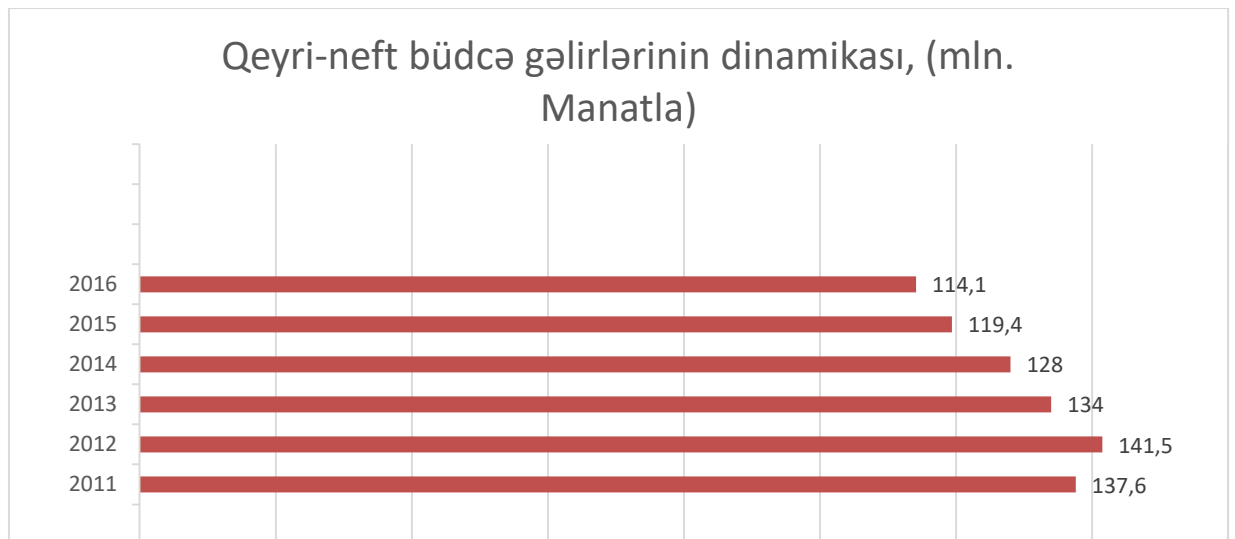
ÜDM-un strukturunda xidmət sektorunun 27,4 % və sənayenin payının 52,6 %, ÜDM-da emal sənayesinin payı 5,4%, onunda əsas hissəsi yəni 2,6%-i neft

məhsullarının istehsalı, əsas paya sahib olan sənayenin daxilində mədənçixarma sənayesinin həcmi 45,6%-ə çatır ki o əsasən neft və qaz hasilatı təşkil edir.

Sxem 2.5. Qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmalar [11, 6]

Sxemdən göründüyü kimi illər üzrə dəyişmələr nəzərə çarpır. Göründüyü kimi əsas artım qeyri –neft sektorunda 2017-ci ildə daha dolğun nəzərə çarpmışdır. Bu rəqəm 52,6 faiz təşkil edir.

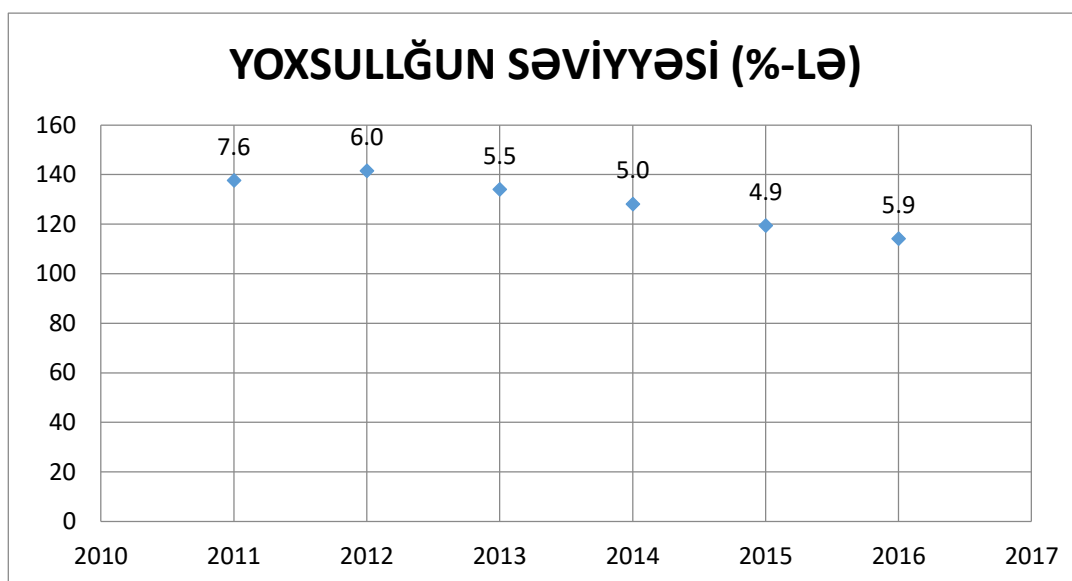
Sxem 2.6. Qeyri-neft sektorunun gəlirləri [11, 9]

Dövlət büdcəsi demək olar ki, 2010-2014-cü illərdə, kəsirsiz icra olunmuşdur. “Dünya İqtisadi Forumu”nun 2015-ci il üzrə məlumatına əsasən, AR-nın büdcə balansının ÜDM nisbətinə görə 144 ölkə arasında 16-cı, dövlət borcunun ÜDM nisbətinə görə 14-cü sırada qərarlaşmışdır. Qeyri-neft ÜDM-un qeyri-neft büdcə kəsirinə nisbətinin 2014-cü faizlik göstəricisi 10 ilər ərzində 37 faizə yüksəlmişdir. Pik səviyyəsi 2008-ci ildə 61 faizə yüksəlmiş, daha sonra azalma meyilli davam etmişdir. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin cari xərclərinə qeyri-neft sektorundan daxilolmaların 60 % - ni maliyyələşdirməyə imkan vermişdir.

2.2.Böhran dövründə biznesin idarə edilməsi yolları

ARDNF dövlət maliyyəsinin ən vacib həlqələrindəndir. İrimiqyaslı neft layihələrinin həyata keçirilməsi nəticəsində 2015-ci ilin son rübündə fondun gəlirlərinin ümumi həcmi 98 mlyrd ABŞ dollar olmuşdur. Büdcə gəlirlərinin 65 % - i və yaxud 64 milyard ABŞ dollar dövlət büdcəsinə transfert formasında iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ARDNF-in ehtiyatlarının 6,3 milyard ABŞ dollar dəyərində vəsait sosial və infrastruktur layihələrin maliyyələşdirilməsinə sərf olunmuşdur ki, bu da öz növbəsində iqtisadi aktivliyin artmasına töhfə vermişdir.

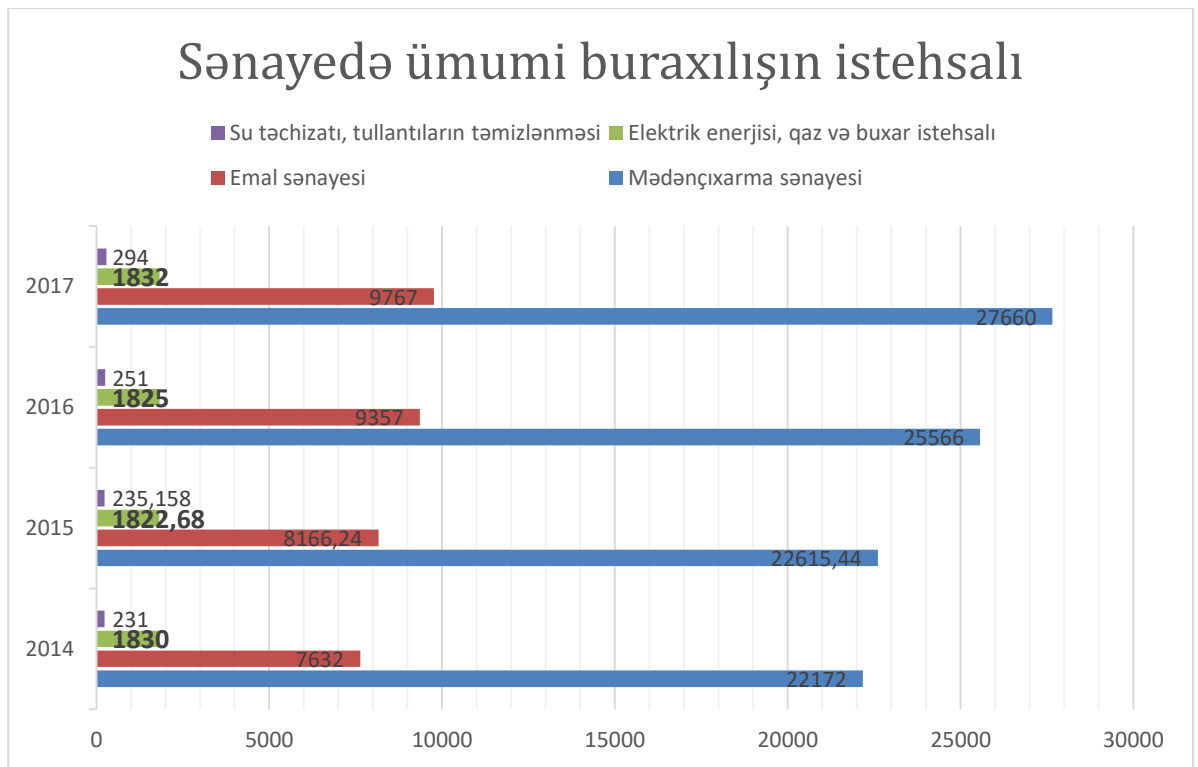
ARDNF-in ehtiyatlarının 6,3 milyard ABŞ dollar dəyərində vəsait sosial və infrastruktur layihələrin maliyyələşdirilməsinə sərf olunmuşdur ki, bu da öz növbəsində iqtisadi aktivliyin artmasına töhfə vermişdir.

Sxem 2.7. Yoxsulluq səviyyəsi [17, 5]

2004-2015-cü illər arasında iqtisadi artım nəticəsində əhalinin sosial durumunun yüksəlməsi müşayiət edilmişdir. Dünya Bankı atlas metodologiyasının hesabatına əsasən adambaşına düşən hər nəfər üçün milli gəlir 2004-cü illin göstəriciləri ilə müqayisədə təxmini 8 dəfə artaraq 7602 ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır. AR qısa zamanda gəliri aşağı olan ölkədən gəliri yüksək–orta olan ölkəyə çevrilmişdir. İqtisadi artım öz növbəsində məşğulluğun artımı ilə müşayiət edilmiş, 1,2 milyondan çox iş yerləri açılmış onların 77 %-i daimi iş yerlərindən 63 %-i regionların payına düşmüşdü. Məşğulluğun artımı nəticəsində bu müddət ərzində real ifadədə adambaşına düşən gəlirlər 2,6 dəfə artmışdır.

2015-ci ildə yoxsulluq səviyyəsi 4,9 faizə enmiş və əhalinin xüsusi çəkisində payı son on ildə demək olar 10 dəfə azalmışdır. 2015-ci il üzrə Dünya ölkələrinin statistik göstəriciləri ilə müqayisədə Azərbaycan ən aşağı yoxsulluq səviyyəsinə malik çox az sayda ölkələr sırasındadır. Bu göstərici Litvada 22,2 %, Rumıniyada 25,4 %, Yunanıstanda 21,4 %, Portuqaliyada 19,5 %, Macarıstanda 14,5 %, Latviyada 22,5 %, səviyyəsində müəyyənlanmışdır.

Sxem 2.8. Sənayedə ümumi məhsul buraxılışı [11,16]

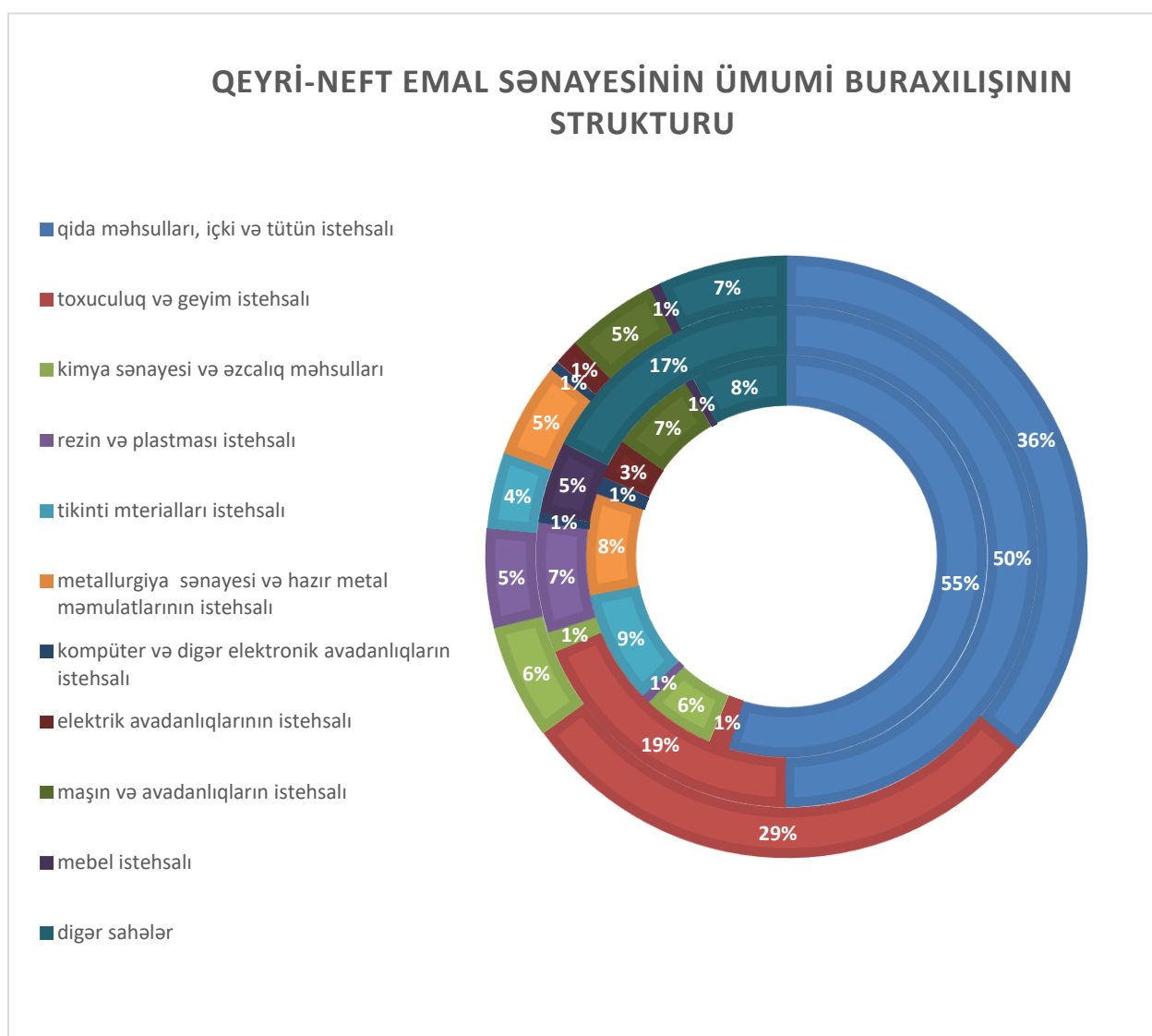
2014-ci ildə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi 22 milyard manat, ümumi məhsul buraxılışının həcmi isə 69,6%-ni təşkil etmişdir. Sənaye müəssisələrinin sayı 318 olmuşdur. 2015-ci ildə istehsalın həcmi 2014-ci ilə nisbətən 2% çox olmuşdur. 2016-cı ilə müqayisədə 2017-ci ildə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi 27 milyard manat olmuşdur.

Emal sənayesində 2014-cü ildə müəssisələr və fərdi sahibkarlar tərəfindən 7,6 milyard manat və yaxud ötən ilə nisbətən 2,2%-dən çox məhsul istehsal edilmişdir. Qeyri-neft emal sənayesi isə əvvəl ki, ilə nisbətən 8,2% artmışdır. Ümumi məhsul buraxılışı həcmnin 24 %-ni təşkil edir. 2014-ci illin göstəriciləri ilə müqayisədə 2015-ci ildə 7 %-dən çox məhsul istehsal edilmişdir. 2017-ci ildə isə 9.7 milyard manat məhsul istehsal olunmuşdur.

Müəssisələrin bölüşdürülməsi və təchizatı, qaz və buxar istehsalı, elektrik enerjisi bölməsi tərəfindən 1830 milyon manat dəyərində məhsul istehsal edilmiş və xidmətlər göstərilmişdir. Əvvəl ki, illə müqayisədə 2014-ci ildə 6% artıma nail olunmuşdur. Ümumi məhsul buraxılış həcmnin 5,7 %-ni təşkil edir. 2015-ci il ötən

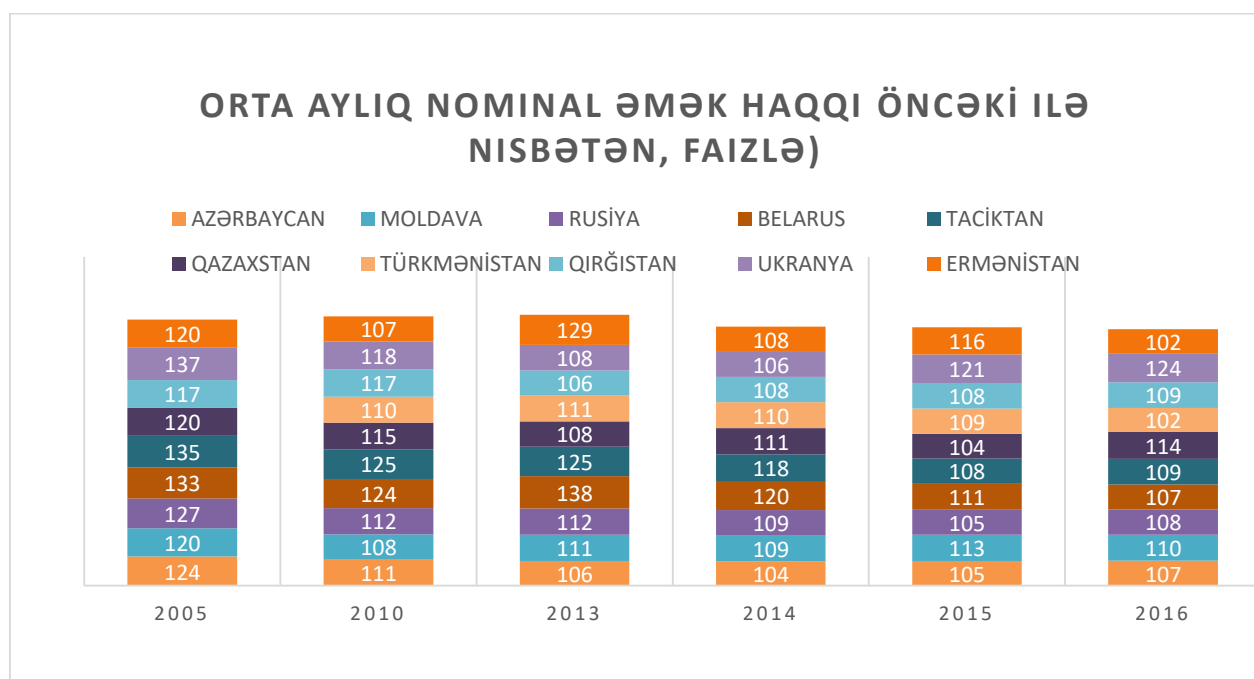
illə müqayisədə 0,4% həcmində azalma, 2017-ci ildə 1832 milyon manat həcmində məhsul istehsalı müşahidə edilmişdir. edilmişdir.

Tullantıların təmizlənməsi və emalı, su təchizatı bölməsinin müəssisələri tərəfindən keçən illə müqayisədə 2014-ci ildə məhsul və xidmətlərin istehsalının həcmi 7% artaraq 231 milyon manat olmuşdur. Ümumi məhsul buraxılış həcmnin 0,7 % -ni təşkil edir. 2015-ci il ötən illə müqayisədə 1,8 % artmışdır. 2014-ci ildə məhsul və xidmətlərin istehsalının həcmi 294 milyon manat təşkil etmişdir.

Sxem 2.9. Qeyri-neft emal sənayesinin ümumi buraxılışını strukturu
(Sxem ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

2014-ci ildə qida məhsulları, içki və tütün istehsalı 54.7 %, toxuculuq və geyim istehsalı 1.6 %, kimya sənayesi və əzcalıq məhsulları 5.7 %, rezin və plastması istehsalı 0.8 %, tikinti materialları istehsalı 9.1 %, metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı 8.2 %, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı 1.4%, maşın və avadanlıqların istehsalı 6.9 %, mebel istehsalı 0.7 %, digər sahələr isə 7,7 % təşkil etmişdir. 2015-ci ildə qida məhsulları, içki və tütün istehsalı 50.1 %, toxuculuq və geyim istehsalı 18.7%, kimya sənayesi və əzcalıq məhsulları 1.3 %, rezin və plastması istehsalı 7.1 %, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı 0.6 %, mebel istehsalı 4.7 %, digər sahələr 7,7 % təşkil etmişdir. 2017-ci ildə qida məhsulları, içki və tütün istehsalı 36 %, toxuculuq və geyim istehsalı 29 %, kimya sənayesi və əzcalıq məhsulları 6.2 %, rezin və plastması istehsalı 5.3 %, tikinti materialları istehsalı 4.1%, metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı 5.1 %, kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı 1.4 %, maşın və avadanlıqların istehsalı 4.9 %, mebel istehsalı 0.6 %, digər sahələr 6.9 % təşkil etmişdir.

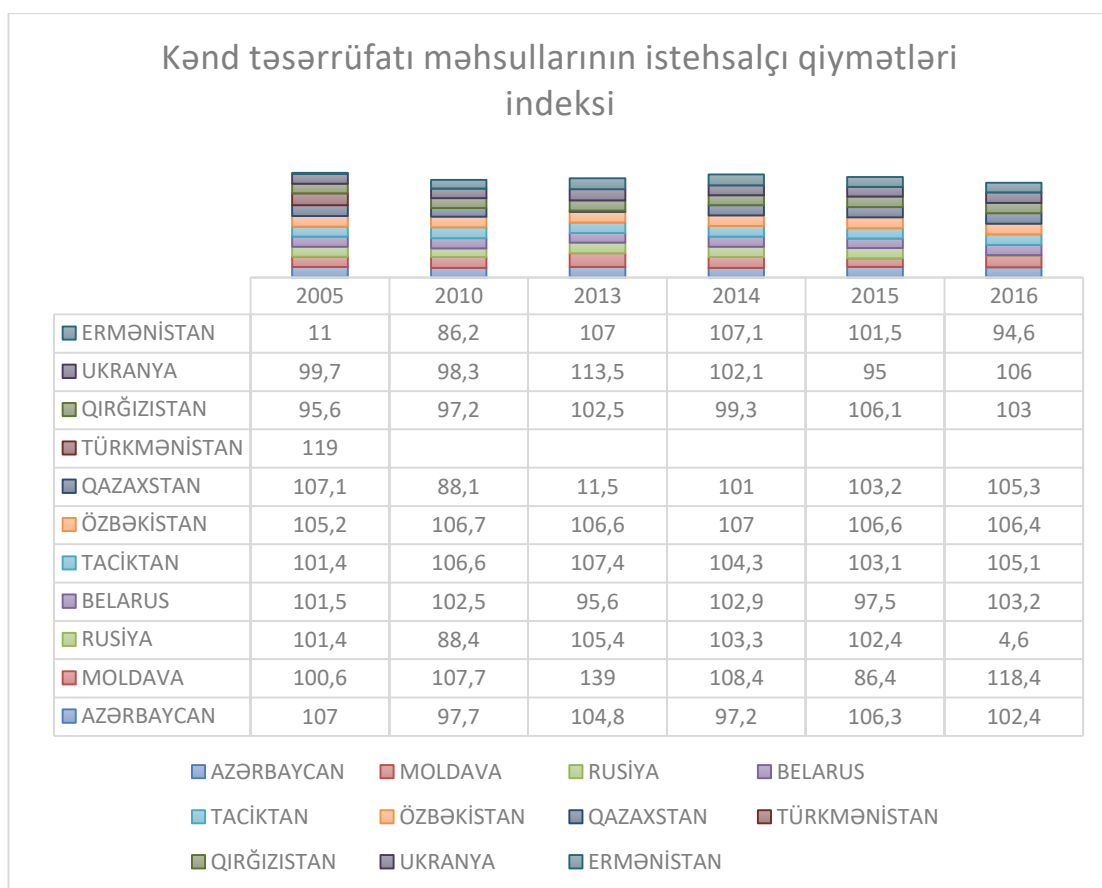

Sxem 2.10. Orta aylıq əmək haqqı [11,17]

Cədvəldə 2005-2016-cı ildə orta aylıq nominal əmək haqqı (bundan sonra ONƏH) verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi Rusiya, Moldova və Belarus ONƏH-

sı digər MDB ölkələri ilə müqayisədə daha yüksək olub. Azərbaycanda ayrı-ayrı sahələr üzrə 2005 və 2010-2016 -cı illər ONƏH nəzər salıq.

Kənd və meşə təsərrüfatı, 2005-ci ildə 41.6 manat, 2010-cı ildə 160.3, 2012-ci ildə 201.1 manat, 2013-cü ildə 217.9 manat, 2014-cü 241 manat, 2015-ci 243 manat, 2016-cı 253 manat, 2014-cü 253 manat, Emal sənayesi 2005-ci ildə 115 manat, 2010-cu ildə 320 manat, 2012-ci ildə 201.1 manat, 2013-cü ildə 398 manat, 2014-cü 495 manat, 2015-ci 527 manat, 2016-cı 542 manat, Mədəncixarma sənayesi 2005-ci ildə 507 manat, 2010-cu ildə 1004 manat, 2012-cı ildə 1402 manat, 2013-cü ildə 1516 manat, 2014-cü 1753 manat, 2015-ci 2171 manat, 2016-cı 2807 manat, Dövlət idarəetməsi sosial təminat və müdafiə 2005-ci ildə 140 manat, 2010-cu ildə 376 manat, 2012-ci ildə 452 manat, 2013-cü ildə 455 manat, 2014-cü 479 manat, 2015-ci 494 manat, 2016-cı 510 manat, Tikinti sənayesi 2005-ci ildə 233 manat, 2010-cı ildə 505 manat, 2012-cı ildə 505 manat, 2013-ci ildə 587 manat, 2014-ci 626 manat, 2015-ci 677 manat, 2016-cı 812 manat, Turizim sənayesi 2005-ci ildə 157 manat, 2010-cı ildə 333 manat, 2012-cı ildə 1402 manat, 2013-ci ildə 404 manat, 2014-ci 469 manat, 2015-ci 464 manat, 2016-cı 476 manat təşkil etmişdir.

Sxem 2.11. Kənd təsərrüfatı məhsulunun qiyməti

Sxemdən göründüyü kimi 2005-ci ildə Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri indeksi ən aşağı göstərici Ermənistanda, ən yüksək isə Türkmənistanın payına düşür. 2015-ci ildə Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri indeksi ən aşağı göstərici Moldova, ən yüksək isə Özbəkistanın payına düşür. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektoruna yönəldilən maliyyə vəsaiti kənd təsərrüfatının total məhsulun dəyərinin 7-9%-ni təşkil edir. Bu sahə ümumi kreditin 26 %-ni təşkil etmişdir. Bu dövrdə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 73,8%-ni daxili investisiyalar, 26,2%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

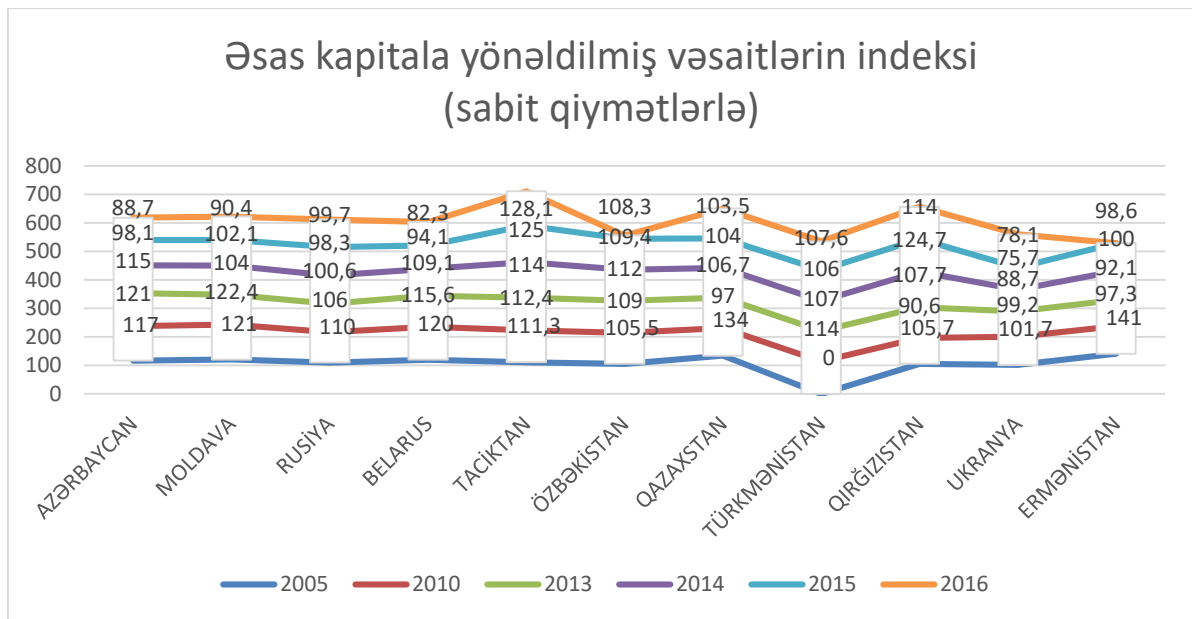
FƏSİL III. İQTİSADİYYATDA BÖHRAN VƏZİYYƏTLƏRİNDƏ ŞİRKƏTLƏRİN HƏYATA KEÇİRDİKLƏRİ TƏKMİLLƏŞDİRİCİ TƏDBİRLƏR

3.1. Böhranların baş vermə ehtimallarının azaldılması metodikası

Biznes – istehlakçıların tələbatını qarşılamaq və mənfəət əldə etmək məqsədilə təşəbbüskarlar arasında olan işgüzar münasibətlərin məcmusudur. Bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi kimi biznes və onun əsas istiqaməti olan sahibkarlıq fəaliyyəti və ÜDM-nin strukturunu və keyfiyyətini, eləcə də iqtisadi artım tempini, müəyyən edir. Biznesin inkişaf fəaliyyəti demokratik prinsiplərə, azad bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşması eləcə də, davamlı inkişafına kömək edir. Müasir biznesin sürətli inkişafı nəticəsində Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında qeyri-dövlət sektoru aparıcı mövqeyə çıxmış, yeni ÜDM –da onun payı 81 %-ə çatmışdır.

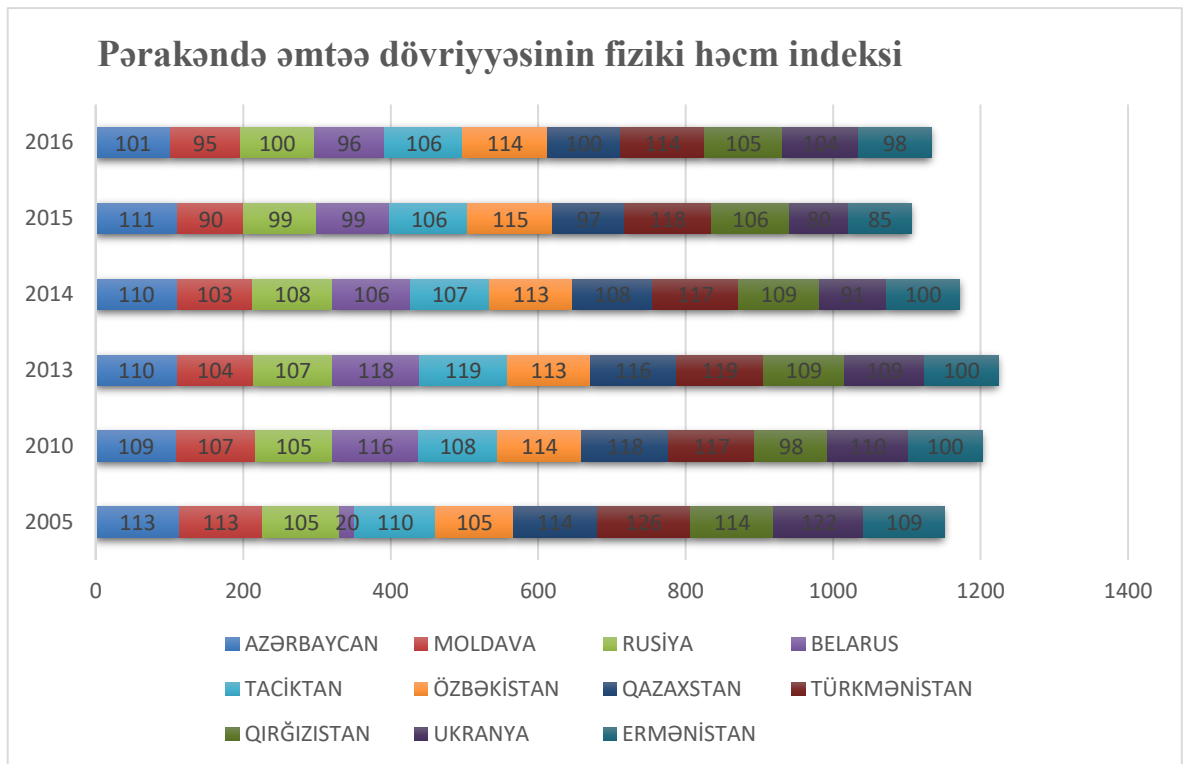
Biznesin məqsədi müəssisənin kifayət qədər uzun müddət ərzində nail olmağa çalışdığı ən son nəticə başa düşülür. Məqsədlər biznesin xarakterindən, inkişaf səviyyəsindən və digər amillərdən asılı olaraq müxtəlif ola bilər:

- istehlakçıların tələbatının optimal ödənilməsi;
- cəmiyyətə zəruri hesab olunan əmtəə və xidmətlərin təqdim olunması;
- bazarda, sahədə qabaqcıl mövqeyə malik ol;
- öz əməkdaşlarına səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün əlverişli şəraitin yaradılması
- mənfəətin əldə olunması;

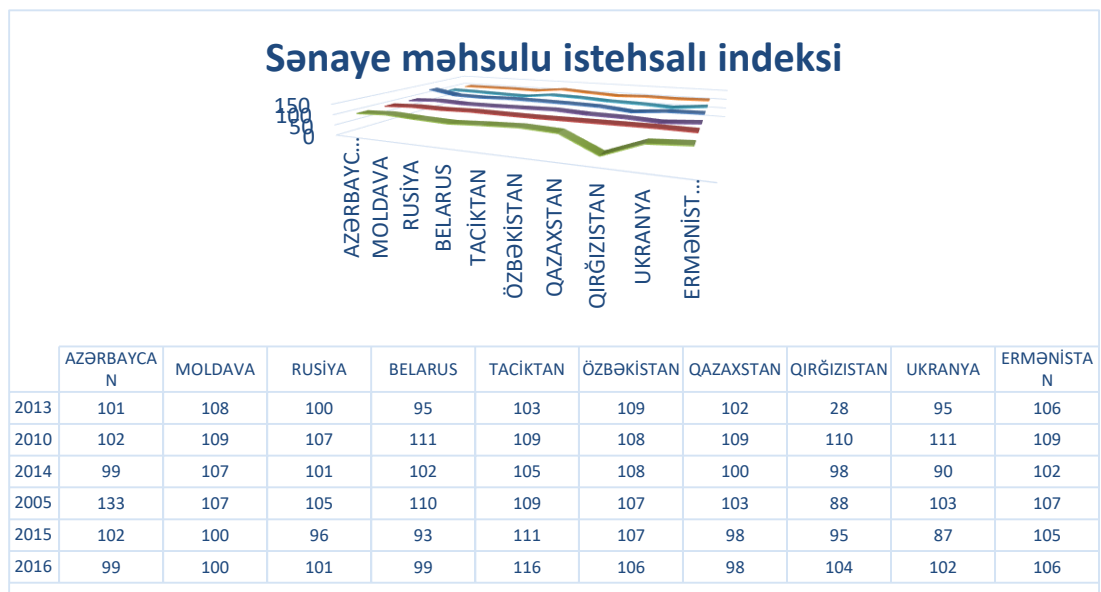
Sxem 3.1. Əsas kapitala yönəlməmiş vəsaitlər (Mənbə: ARDSK-nin hesabatları)

Sxemə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycanda 2005-2014 - cü illər üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Lakin devalvasiya, neftin qiymətlərinin düşməsi kimi amillər əsas kapitala yönəldilmiş ehtiyatlarının azalması ilə müşahidə olmuşdur. Əsas kapitala yönəldilmiş total investisiyaların həcmi 8796.3 milyon manatın (55.1%-i) qeyri-neft sahəsinə, 7160.7 milyon manatı (44.9%-i) neft sahəsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

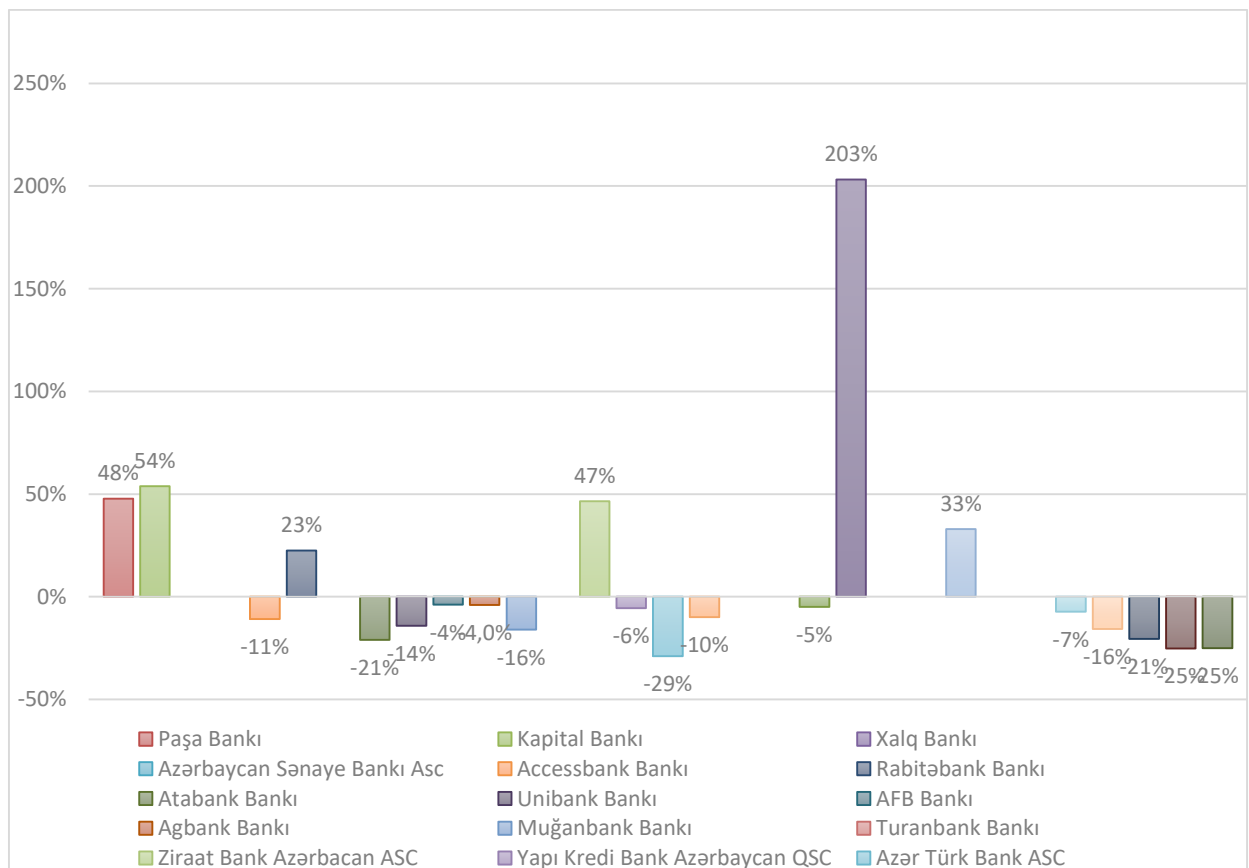
Sxem 3.2. Pərakəndə mal dövriyyəsinin həcmi

Sxemə nəzərə salsaq görürük ki, 2010-2014-cü illər ərzində pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin fiziki həcm indeksi Azərbaycan və Rusiya üçün artma Moldova, Belarus isə azalma müşahidə olunmuşdur.

Sxem 3.3. Sənaye məhsulu istehsalı indeksi

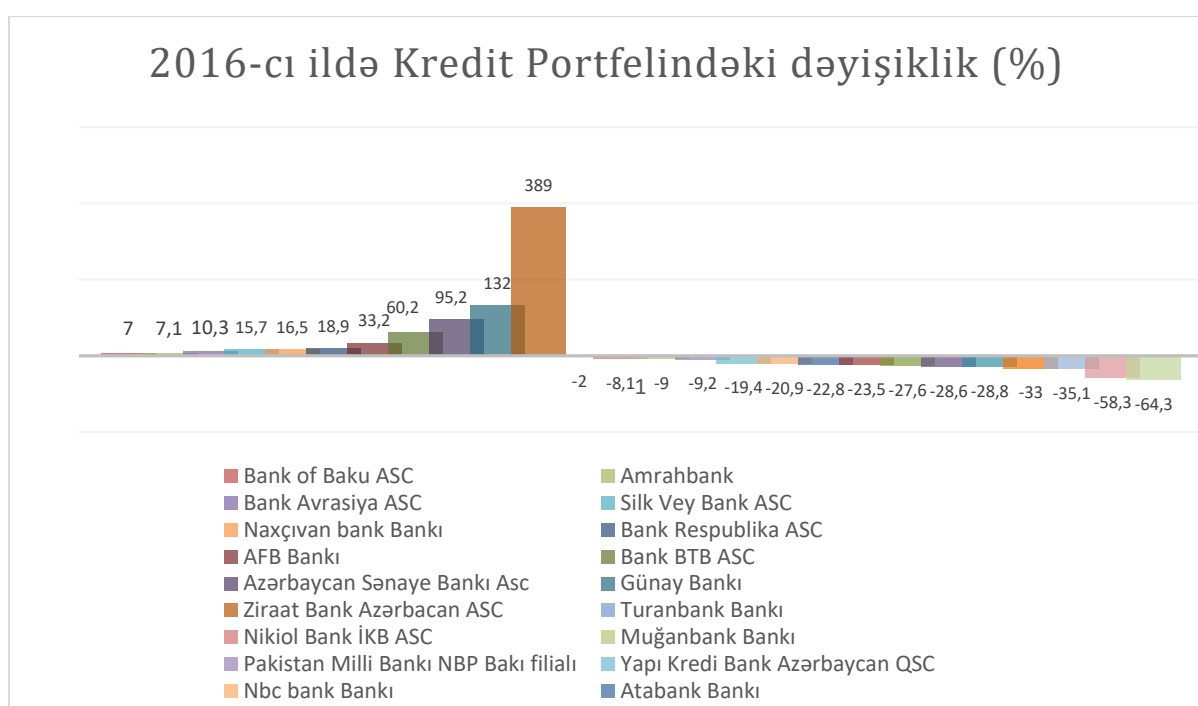
Sxemdən göründüyü kimi 2005-2016-cı illəri təhlilinə baxdıqda, sənaye məhsulu istehsalı indeksi Azərbaycan artan azalan tempdə inkişaf göstərmişdir. Sənayenin bir çox sahələrində texnologiyalar həttə risk həddinə qədər çatması və sıradan çıxmış avadanlıqların hələdə istifadə edilməsi rəqabət qabiliyyətli malların istehsalını mümkünəşür edir. Digər bir səbəb isə əsas istehsal fondlarının yenisi ilə əvəzlənməsinə qoyulan investisiyaların kifayət qədər olmamasıdır. Sənaye sahəsinə 2005-2014-cı illər üzrə yönəldilən investisiyaların ümum həcmnin 2 dəfəyə yaxın artsada, onun əsas hissəsi, neft-qaz sektoruna yönəldilmişdir. Bütün bunları nəzərə alan AR-nın prezidenti İ.Əliyev digər fəsildə ətraflı danışılacaq Strateji Yol Xəritəsi işlənilib hazırlanması, islahatlar aparılması sahibkarların vergidən azad olması, haqqında qərar qəbul etmişdir.

Sxem 3.4. 2016-cı ildə Aktivlərin dəyişməsi (%)

Sxem 14-dən göründüyü kimi 2016- ci ildə Azərbaycan Beynəlxalq Bankı Asc - 8%, Atabank Bankı ASC -21%, Unibank Bankı ASC -14%, AFB Bankı ASC -4%, Agbank Bankı ASC -4%, Muğanbank Bankı ASC -16%, Turanbank Bankı ASC 1%,

Ziraat Bank ASC 47%, Azərbaycan ASC Yapı Kredi Bank QSC -6%, Azər Türk Bank ASC -29%, Expressbank Bankı ASC -10%, Bank Avrasiya ASC 16.3%, Nbc bank ASC -5%, Günay Bankı ASC 203%, Silk Vey Bank ASC 11.6%, Bank BTB ASC 14.4%, Naxçıvanbank Bankı ASC 33%, Pakistan Milli Bankı NBP Bakı filialı -21%, Bank Respublika ASC 2.1%, Bank VTB ASC -7%, Amrahbank Bank ASC -16%, Meli İran Bakı Filialı- 21%, Bank of Baku ASC -25 %, Nikiol Bank İKB ASC 25% təşkil etmişdir. Manatın denominasiyasında sonra bu banklardan bəziləri iflasa uğradı. Bunun səbəbi bankların dövrüyyə kapitalının düzgün tənzimlənməməsi idi.

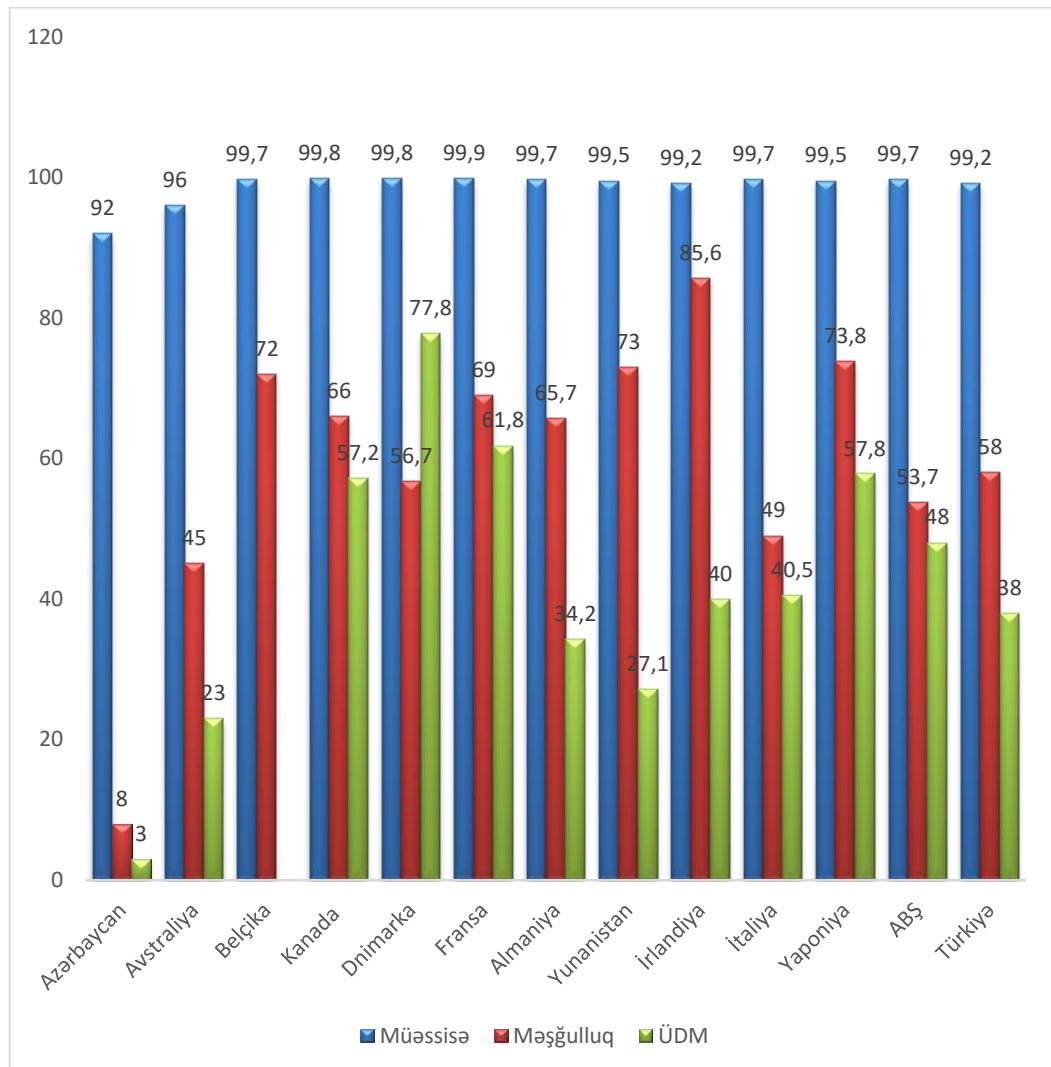

Sxem 3.5. 2016-cı ildə bankların kredit portfelindəki dəyişiklik

Sxemdən göründüyü kimi 2016- ci ildə Azərbaycan Beynəlxalq Bankı Asc -7%, Atabank Bankı ASC , Unibank Bankı ASC , AFB Bankı ASC , Agbank Bankı ASC , Muğanbank Bankı ASC , Turanbank Bankı ASC , Ziraat Bank ASC və digər banklarda bəzilərinde müsbət saldo, bəzilərinde isə mənfi saldo müşahidə edilir. Bu onunla izah edilir ki, bəzi banklar böhrandan çıxma yolları özrə tədbirlər hazırlamış və bunu tətbiq etmişdilər.

3.2.Böhranın təsirlərini məhdudlaşdıran tədbirlərin hazırlanması

Azərbaycan Respublikasında (bundan sonra AR-da) kiçik və orta sahibkarlığın (KOS–bundan sonra) inkişafı iqtisadiyyatın diversifikasiyası, məşğulluğun təmin edilməsi, rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, istehlak mallarına olan tələbin yerli xammal hesabına ödənilməsi və inkişafın təmin olunması üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. “Azərbaycan respublikasında KOS səviyyəsində istehlak mallarının istehsalı üçün Strateji Yol Xəritəsi” ölkə iqtisadiyyatında inklüzivliyin və dayanıqlılığın, rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi istiqamətində ölkənin bütün ərazisi üzrə həyata keçirilən tədbirlərin müəyyən hissəsi olaraq hazırlanmışdır.

Qrafik 3.6. Beynəlxalq təcrübədə ölkələrin statistik əmsalları

Qrafikin təhlilindən görürük ki, Türkiyə, Almaniya, ABŞ və Yaponiya ilə müqayisədə Azərbaycanda KOS subyektləri 92%, (Bakıda 56.7%, Aran 12.7% və

Abşeronun 7 iqtisadi rayonları) təşkil etsədə məşğulluq sahəsində (8%) və ÜDM-da (3%) payı çox məhduddur. Müəssisələrin nəqliyyat vasitələrin təmiri (32%), anbar və nəqliyyat təsərrüfatı (10.2%) kimi xidmət sahələrində, kənd təsərrüfatı sektorunda (17.3%) təşkil edir. Bu sahədə zəif tərəfləri və təhlükələri müəyyən edilməsi üçün AR prezidenti cənab İ.Əliyev ölkənin inkişafı üçün 2016-cı ildə Strateji Yol Xəritəsi” hazırlanmışdır.

KOS-ın zəif cəhətlərinin müəyyən olunmalı və həlli ilə bağlı tədbirlər planı hazırlanmalıdır:

- ✓ Maliyyə ehtiyatlarının çıxışında çətinliklərin olması;
- ✓ Maliyyə sektorunda təklif olunan əmtəə və xidmətlərin yetəri qədər inkişaf etməməsi;
- ✓ Sahibkarlıq subyektləri arasında zəif əlaqə;
- ✓ Yüksək ixtisaslı və peşəkar mütəxəssislərin azlığı;
- ✓ Biznes bacarıqlarının, əsasən də orta menecment səviyyəsində qabiliyyətlərin aşağı olması;
- ✓ Özəl və dövlət sektorları ilə peşə təhsil müəssisələri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın aşağı səviyyədə olması;
- ✓ KOS subyektlərinə dəstək verən xüsusi institutların və dövlət orqanlarının sayının məhdud olması;
- ✓ Dövlət tərəfindən sahibkarlığa verilən dəstəyin təsirinin müəyyən edilməsi üçün qiymətləndirmə və monitoring sisteminin zəif olması;
- ✓ İnnovasiya və araşdırma sahəsində fəaliyyət göstərən firmalarla KOS dövlət satınalmalarında subyektlərinin iştirakını dəstəkləyən normaların olmaması;
- ✓ Beynəlxalq ticarət sahəsində kifayət qədər vərdişlərin olmaması;
- ✓ Regional və beynəlxalq bazarlara çıxışda çətinliklərin olması.
- ✓ KOS üzrə əlaqələndirici dövlət təşkilatının olmaması;
- ✓ KOS subyektləri ilə bağlı məsləhət xidmətlərinin kifayət qədər əlçatan olmaması;
- ✓ Subyektləri arasında əlaqənin və əməkdaşlığın zəif olması;

KOS-ın təhlükələri müəyyən olunmalı və həlli ilə bağlı tədbirlər planı hazırlanmalıdır:

- ✓ Peşə təhsilinə subyektlərinin lazımi əhəmiyyət verməməsi;
- ✓ Xarici iqtisadi amillərin KOS-ə təsiri;
- ✓ Xarici bazarlara çıxışı məhdudiyyətinin ölkələr tərəfindən tətbiq olunması; .
- ✓ Beynəlxalq bazarlarda yerli KOS subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması;
- ✓ Məşğulluğun təmin olunmasında çətinliklərin yaranması;

Dünya Bankının məlumatına əsasən, dünya üzrə 2015- ci ildə infrastruktur layihələrinə dövlət-özəl tərəfdaşlığı ilə 52,3 mlrd dolları investisiya yatırılmışdır. Bu mexanizm vasitəsilə dəmir yollarının, hava limanlarının, dəniz limanlarının, magistral yolların, telekommunikasiya xətlərinin tikintisi və təmirinin, qaz elektrik, su kimi kommunal xidmətlər ilə bağlı infrastruktur obyektlərinin maliyyələşdirilməsi təmin edilir. Azərbaycanda keçirilən iqtisadi islahatların keyfiyyətinin artırılması özəl sektorla sıx əlaqələrin qurulmasını zəruri edir. Bu istiqamətdə diqqət çəkən əsas məsələ dövlət-özəl tərəfdaşlıqdır. Hazırda islahatların önəm qazandığı dövrdə dövlət-özəl tərəfdaşlığın müxtəlif formalarından istifadə edilməsi dövlət büdcəsində investisiya ilə əlaqəli yükünün azaldılmasına infrastruktur layihələrində, özəl sektorun yaxından iştirakı təmin edə bilər.

Azərbaycanın ümumi ixracında qeyri-neft sektorunun payı ixracın 13,8 %-ni təşkil edir. Qeyri-neft məhsullarını ixracı ilə məşğul olan iri müəssisələrin payının çox olması KOS subyektlərinin ixracda cüzi paya sahib olduğunu göstərir. Qeyd edək ki, İEÖ-də, qeyri-neft məhsullarına ixracatında KOS əhəmiyyətli paya sahibdir. KOS subyektləri arasında yerli istehsalın inkişafı tədiyə balansının yaxşılaşdırılmasına, idxaldan asılılığın azaldılmasına və valyuta axınının qarşısının alınmasına güclü təsir göstərir. AZPROMO KOS subyektlərinin beynəlxalq bazarlara çıxışına köməklik göstərən və ixrac əməliyyatlarının artırılmasında xüsusi rol sahib təşkilatdır. Statistik məlumatlara görə, ixracda KOS subyektlərinin hələ də çox kiçik payı malikdir. Azərbaycanda 2013-cü ildə kiçik müəssisələrin sadəcə 2 faizi məhsullarının ixrac ilə

məşğul olmuşdur. Müqayisə üçün deyə bilərik ki, Türkiyədə bu göstərici 30%-dən çox olmuşdur. Azərbaycanda 2014-cü ildə qeyri-neft ixracı ÜDM-in 2.2 faizini təşkil etmişdir.

Ölkənin cənub və şərq qonşularına ixracı hələki kifayət qədər olmasda böyük potensiala malikdir. İxracı yanaşı KOS subyektlərinin yerli bazarlara çıxış imkanlarının yüksəlməsi də vacib məsələlərdəndir. Bu sahədə qısamüddətli perspektivdə başlıca məqsəd KOS-un inkişafının dəstəklənməsi üçün dövlət satınalmalardan effektiv istifadə olunacaqdır. Strateji Yol Xəritəsində Azərbaycan KOS-un inkişafına nail olması üçün bir sıra tədbirlər görəcəkdir. Qeyri-neft sektorunda KOS-n artımına təkan vermək üçün başlıca qüvvəyə çevriləcəkdir. Əsas hədəf iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neft ixracından asılılığının minuma endirilməsindən ibarət olacaqdır.

Rəqabət mühitinin olmasının əsas göstəricilərindən biri də bazar iştirakçılarının sayının məhdudluğu, bazara girişin və çıxışın sərbəst olması imkanındır. Hər bir şəxs istənilən vaxt qanuni sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola və yaxud onu dayandıra bilər. İqtisadiyyatda durğunluğu aradan qaldırılma və iqtisadi inkişafın sürətləndirilmə bank sektorunun vasitəçili ilə real sektorun maliyyə mənbəsinə çıxışının təmin olunması və biznes potensialının yüksəlməsi tələb edilir.

KOS-lə əlaqəli “Strateji Yol Xəritəsi”ndə nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakılardır:

	KOS agentliyi yaradılması	KOS üzrə klasterlərin və xüsusi sənaye zonalarının yaradılması	Fəaliyyətə xitam verilməsi, müflisləşmə sahəsində həlli üçün islahatların aparılması	KOS subyektlərinin ticarət əməliyyatları üçün maliyyə xidmətlərin genişləndirilməsi və həmçinin birbaşa xarici investisiyaların təşviq edilməsi	Ayrı-ayrı sektorlar üzrə ixrac assosiasiyasının yaradılması	Startup layihələrinin və biznes inkubatorları inkişaf etdirilməsi, modeli üzrə müəssisələrin yaradılması
Real ÜDM təsiri (2020 milyon manatla,)	200	475	450	55	45	35
Məşğulluq (2020 tam ştatlı işçilər,)	240	23300	900	9800	----	---
İnvestisiya (milyon manatla)	10	630		3	----	50

Cədvəl 3.1. Strateji Yol Xəritəsində nəzərə alınan tədbirlər

Cədvəldən göründüyü hədəfə nail olmaq üçün 700 mln manat investiya qoyuluşu, 1 mlrd 260 mln manat real gəlir və 34240 işçi qəbulu olunması gözlənilir.

2014-cü ildən başlayan neft qiymətlərinin kəskin düşməsi və ticarət tərəfdaşı ölkələrində böhran nəticəsində iqtisadi artım sürətinin yavaşlaması, struktur və institusional tədiyə balansı, çağırışlar və qeyri–neft büdcəsində kəsir, maliyyə–bank sahəsində baş verən proseslər nəticəsində Azərbaycan üçün iqtisadi inkişaf yanaşması mərhələsinə keçid zərurəti yaranmışdır.

Milli iqtisadiyyatın strukturunun dəyişilməsi biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, ortamüddətli xərclər strategiyasına yeni siyasətin tətbiq edilməsi, monetar siyasətin və üzən məzənnə rejiminin təkmilləşdirilməsi bank sisteminin sağlamlaşdırılması, həmçinin xarici bazarlara çıxışın genişləndirilməsi ilə nail olunacaqdır. Milli iqtisadiyyat perspektivi daxilində dörd strateji hədəf müəyənləşmişdir.

İlk strateji hədəf - Azərbaycanda fiskal dayanıqlılığa nail olunacaq və monetar siyasət isə üzən məzənnə rejimi portfelində qurulacaqdır. Makroiqtisadi sabitliyə nail olunması monetar və fiskal siyasətlərin uzlaşdırılması ilə mümkündür.

İkinci strateji hədəf nəzarəti hökumətə məxsus səhmləri olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyi artırmaq və özəlləşdirməni həyata keçirməklə iqtisadi dinamikliyi təmin etməkdir.

Sonuncu hədəf - insan kapitalının birbaşa inkişafı ilə əlaqəlidir. Əmək bazarının inkişafı bilavasitə milli iqtisadiyyatın perspektivinə uyğunlaşdırılacaqdır.

Dördüncü strateji hədəf biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutan.

- Makroiqtisadi siyasətin protsiklik olması
- ixracın və iqtisadiyyatın zəif şaxələndirilməsi
- ölkə iqtisadiyyatının gəlirlərinin neft-qazdan asılılığı
- özəl sektorda və dövlət müəssisələrində korporativ idarəetmənin istənilən səviyyəyə çatmaması;

- birbaşa xarici investisiyaların əsas hissəsinin neft-qaz sektoruna yönəldilməsi;
- xarici şoklarda absorbsiya imkanlarının aşağı olması;
- investisiya qoyuluşlarında özəl təşəbbüskarlığın aşağı dinamikası
- xammal yönümlü ixracın olması
- istehsalın idxaldan asılılığı;
- qeyri-rəsmi məşğulluğun yüksək olması;
- insan kapitalının inkişafı ilə əlaqəli zəif qlobal mövqe
- xidmət ixracatının təşviqinin zəif olması və regionda geosiyasi gərginliyin yüksəlməsi;

- fiskal yükün artması
- investisiyaların infrastruktur layihələrinə istehsal sahələrindən daha çox cəlb olunması

- təbii ehtiyatların tükənməsi və itkiləri kompensasiya etmə dərəcəsinin zəif olması

- orta gəlir və yaxud daha aşağı gəlir səviyyəsinə enmə

ÜDM-də neft-qaz sektorunun payı ən aşağı göstəricisi 36,3% olsada, ümumi məşğulluqdakı payı isə cəmi 2 faizdir. Özəl sektorda 2015-ci ildə muzzdlu işçilərin

ümumi sayı 623000 nəfərdən çox olması dövlət məsrəflərini artırılması dövlət sektorunda 879000 nəfərin işlə təmin olunmasına imkan yaratmışdır.

AR-nin dövlət büdcəsində xərclərinin müəyyən illər üzrə 50 %-dən yüksək olması eyni çətinliklərin təkrarlanma ehtimalını yüksəldir. İqtisadi islahatlar Azərbaycanın qlobal reyting göstəricilərində əhəmiyyətli yüksəliş ilə müşayiət olunmuşdur. Dünya Bankı “Doing Business” məlumatına görə, 2009-cu ildə ölkəmizi dünya miqyasında “ lider islahatçı dövlət” kimi qiymətləndirilmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun “2016–2017-ci illər üzrə qlobal rəqabətlik hesabatı”na görə 2006-cı illə müqayisədə Azərbaycan 138 ölkə arasında 27 pillə irəliləyərək 37-ci mövqedə qərarlaşmışdır.

Makroiqtisadi keyfiyyəti göstəricisinə görə isə Azərbaycan dünyada 39-cu, milli gəlir ÜDM-ə nisbətində görə 37-ci, əmək bazarının səmərəliyinə görə 26-cı, infrastrukturun keyfiyyəti üzrə 55-ci yerdədir.

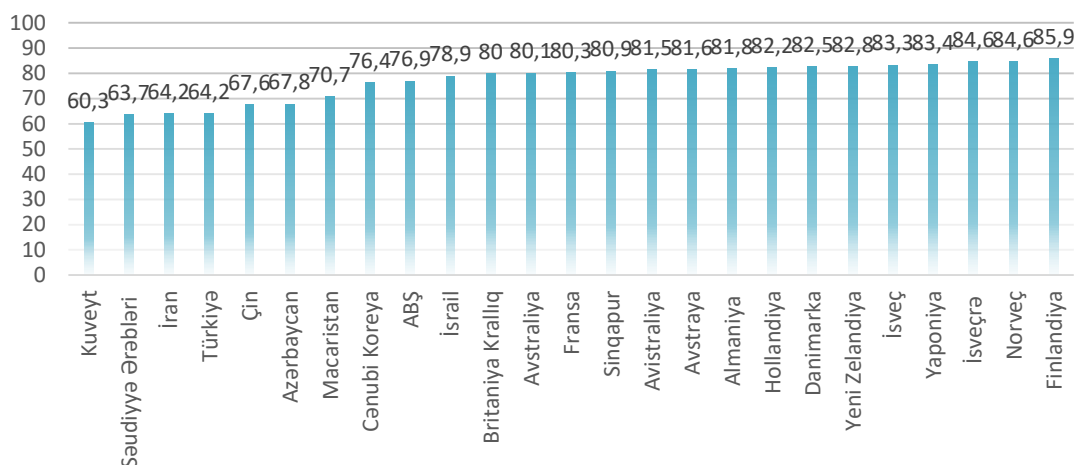
İnsan kapitalı dayanıqlı iqtisadi artımda, əmək məhsuldarlığının artırılmasında, xidmət və istehsal sahəsində rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və ölkənin qlobal bazarlara çıxışında həlledici rol oynayır. Azərbaycan iqtisadiyyatı transformasiyası istiqamətində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan islahatların tərkib hissəsi olan, insan kapitalının inkişafının təmin edilməsi, əmək məhsuldarlığının və iqtisadi inkişafda biliyin rolunun artırılması ilə əlaqəli tədbirlər hərtərəfli dəstəklənəcəkdir.:

1) əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsini istiqamətində insan kapitalının inkişafının, təkmilləşdirmə və araşdırma sahəsinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasının təmin edilməsi;

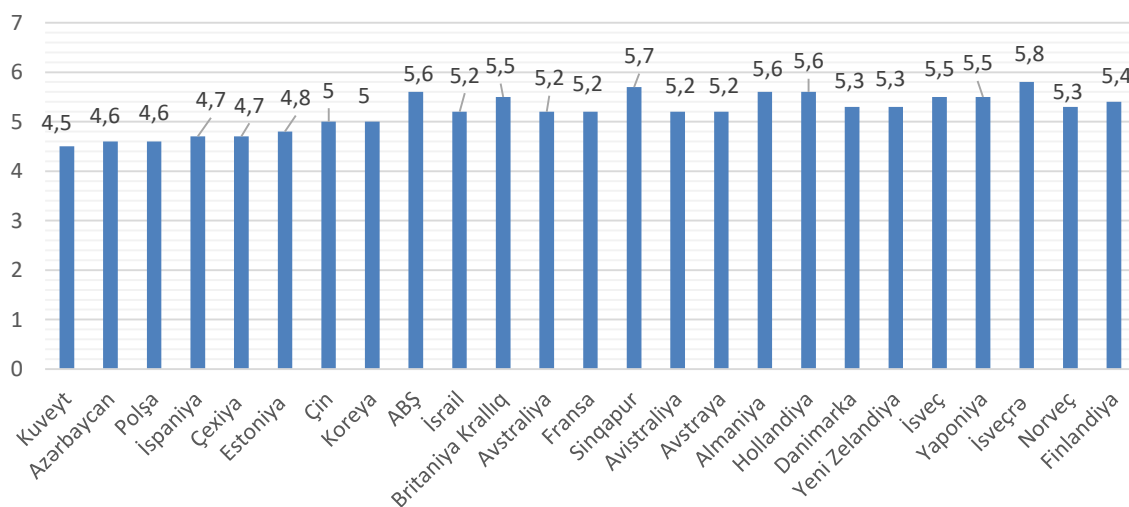
2) insan kapitalı üzrə təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi.

2015-ci il üçün Dünya İqtisadi Forumunun açıqladığı “İnsan Kapitalı İndeksi” göstəricilərində Azərbaycan 124 ölkə arasında (63-cü) yerdə qərarlaşaraq İndoneziya, Türkiyə, Küveyt və Çin kimi ölkələri qabaqlamışdır. 2016–2017-ci illər üçün dünya İqtisadi Forumunun açıqladığı Qlobal Rəqabətlik Hesabatında AR-sı 138 ölkə üzrə 37-ci olmuşdur.

2015ci il İNSAN KAPİTALI İNDEKSİ,

Qlobal Rəqabət İndeksi

Sxem 3.7. Dünya ölkələrinin qlobal rəqabət indeksi [33, 68]

Azərbaycanda 2015-ci ildə məktəbə qədər 1720 təhsil müəssisəsindən körpələr evi - 1079, uşaq bağçası - 631, məktəb-uşaq bağçası - 4, xüsusi uşaq bağçası – 8 olmaqla bölüşdürülmüşdür.

Son 15 ildə Azərbaycanda əmək məhsuldarlığı üç dəfədən də çox artmışdır. Region üzrə ölkələrin inkişafını göstəricilərini nəzərə alaraq aparılan müqayisə göstərir

ki, Azərbaycan əmək məhsuldarlığın atırılması üçün geniş imkanlar var. 2015-ci ildə Türkiyə məşğul əhali üzrə 57 min dolları, Rusiya ÜDM 46 min dolları, Azərbaycanda 36 min dolları təşkil olmuşdur. Milli iqtisadiyyat üzrə strateji yol xəritəsində 11 sektor üzrə əmək məhsuldarlığını yüksəltmək məqsədi ilə insan kapitalına qoyulan investisiyalar stimullaşdırılacaqdır.

Dünya Bankının 2016-cı ildə “Doing Business” hesabatına əsasən Azərbaycan 189 ölkə üzrə 63-cü sırada qərarlaşmışdır. 2005-2014-cü il aralığında neft-qaz sahəsinə xarici investisiyaların cəlb olunması, dövlətin birbaşa və dolaylı təsiri ilə kapitalı qoyuluşu edilmişdir. Yeni iqtisadi yanaşma qeyri-neft iqtisadiyyatının özəl sektora investisiya qoyuluşunu motivasiya üçün biznes mühitinin təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasında iqtisadi islahatlar institusional islahatları və təşviq əhatə edəcəkdir. Hər bir sektor üçün müfəssəl tədbirlər planının Strateji Yol Xəritəsində hazırlanmışdır.

Azərbaycanda özəl sektorun inkişafına təkan verən və dəstəkləyən əlverişli biznes mühitini yaratmaq üçün rəqabətə təmin edəcək islahatlar həyata keçirilmişdir. Real və maliyyə sektorları arasında tarazlığın müəyyən olunması probleminin həlli AR –da rəqabət mühitinin təkmilləşdirilməsi ilə mümkündür. Rəqabət mühitinin təkmilləşdirilməsi inhisarçılığa yol verməyən iqtisadi və əngəlləri aradan qaldıran siyasətin gerçəkləşdirilməsini tələb edir. Rəqabəti təmin etmək üçün beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan Rəqabət Məcəlləsi qəbul olunacaqdır. Əlverişli biznes mühitinin vacib bir hissə də vergi sistemi və idarə edilməsi olduğu üçün, sahibkarlıq subyektləri tərəfindən vergi ödənişləri qaydalarını asanlaşdıran islahatlar həyata keçirilməlidir.

ƏBM inkişafı ilə bağlı elektron hökumət xidmətlərində müasir texnologiyaların tətbiqini artırmaq və ondan istifadə imkanlarını sadələşdirilməklə təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər davam etdiriləcəkdir. E-intellektual, e-vergi, dövlət e-ödəniş və s. elektron xidmətlərin funksiyalarını genişləndirməklə, ümumi iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsini təmin edəcəkdir. Azərbaycan brendi olaraq dünyada tanınan “ASAN xidmət” mərkəzlərinin sayı artırılacaqdır. Vaxt aşırı istehlakçı məmnunluğu indeksinin müəyyən etmək üçün monitorinqlər keçiriləcəkdir.

Dövlət satınalmaları Azərbaycanda irihəcmli olduğuna görə, mal və xidmətlərin satınalma prosesi təkmilləşdirilməsi həmçinin dövlət satınalmaları prosesinin səmərəliliyinin və sürət artırılması təmin olunacaqdır. Dövlət tenderləri üzrə ölkədə fəaliyyət göstərən KOS subyektlərinə və ya yerli şirkətlərə əlavə dəstək verəcəkdir.

Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlərin vaxtında icrası təmin olunacaq, infrastruktur sahələrinin inkişafı ilə bağlı özəl investisiya cəlb olunması biznesin inkişafına əlavə töhfə olacaqdır. ƏBM təmin etmək üçün Azərbaycan mütamadi olaraq əlverişli ticarət sazişlər bağlayır. Bu ticarət sazişlərinin bağlanması ilə ixrac stimullaşdırılacaq və həmçinin ticarət marjasını yüksəltməklə ƏBM təmin olunacaqdır. Ölkənin xarici ticarətinin inkişafı üçün Nəqliyyat-logistika infrastrukturunu daha da inkişaf etdiriləcək. Qeyri-neft ixracını yüksəltmək məqsədilə MDB ölkələrinin bazarları ilə yanaşı, Körfəz ölkələri, Çin, Avropa İttifaqı kimi bazarlarla əlaqələt yaradılacaqdır. İxrac bazarlarında dövlət müstəsna dəstəyilə logistika mərkəzlərinin tikintisinin iqtisadi əsaslandırılaraq risk təhlili aparılacaq və layihələrin ölkəyə verəcəyi real dəyər proqnozlaşdırılacaqdır.

Qlobal informasiya cəmiyyətinin əsas hissəsini təşkil edən elektron ticarətdə beynəlxalq normalara uyğun hüquqi bazasının və infrastrukturunun inkişafı təmin edilməklə xarici bazarlara, yerli mal və xidmətlərin çıxışının elektron ticarətlə həyata keçirilməsi təşviq olunacaqdır. İran və Türkiyə ilə ikitərəfli saziş imkanlarının mümkünlüyü nəzərə alınarkən müxtəlif sahələr üzrə potensial təsirlərin dəyərləndirilməsi də əhəmiyyətlidir. Son 10 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın yüksək iqtisadi artımına sahib ölkələrindən biri olaraq yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Ölkədə aparılan iqtisadi siyasət əhalinin sosial rifahının artırılmasına, sosial–iqtisadi infrastrukturun müasirləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın həcmnin genişlənməsinə, imkan vermişdir. 2009-cu ildə Azərbaycan Dünya Bankının “Doing Business” məlumatına əsasən, dünyanın “lider islahatçı dövlət” kimi qiymətləndirilmişdir.

2016-cı il və 2017-ci illər üzrə Dünya İqtisadi Forumunun “qlobal rəqabətlik hesabat”ına görə ölkəmiz 2006-cı illə müqayisədə 138 ölkə arasında 27 pillə

irəliləyərək 37-ci yerdədir. Azərbaycan makroiqtisadi göstəricisinə görə həmin hesabata əsasən, dünya üzrə 39-cu, əmək bazarının səmərəliliyi üzrə 26-cı, infrastrukturun keyfiyyəti üzrə isə 55-ci milli gəlirin ÜDM-ə nisbəti üzrə 37-ci, yerdə qərarlaşmışdır. Aparılan iqtisadi siyasətlər Azərbaycanın dünya ölkələri üzrə adambaşına düşən milli gəlirin həcmində nəzərə çarpacaq dərəcədə irəliləməsinə səbəb olmuşdur.

Son illər Azərbaycanda antiböhran tədbirləri kimi qəbul edilən qanun və proqramlarda dövlət və yerli özünüidarə orqanları, eləcə də ictimaiyyət qarşısında mühüm vəzifələr qoyulub. Həmin sənədlər arasında şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiyanı xüsusilə qeyd etmək olar. Azərbaycan Respublikasında demokratik dövlət quruculuğu və sosial-iqtisadi islahatlar çərçivəsində böhrana qarşı mübarizə sahəsində həyata keçiriləcək çoxşaxəli, ardıcıl və mərhələli, uzun və qısamüddətli tədbirləri müəyyən edir. Şəffaflığın təmin edilməsi öz-özlüyündə böhranın aradan qaldırılması məqsədi daşıyır. O, böhrana qarşı mübarizənin əsas vasitəsi hesab olunur.

Böhranın aradan qaldırılması üçün artırılması və Strateji Yol Xəritəsində qanunun aliliyi, şirkətlərin maliyyə resurslarını düzgün yönləndirməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət, informasiya təminatı, hesabatlılığın təmin edilməsi, özəl şirkətlərin fəaliyyətinə nəzarət, böhranın qarşısının alınması, böhran ilə əlaqədar hüquqpozmalara görə məsuliyyət, düzgün idarəçilik, maarifləndirmə və əməkdaşlıq kimi prinsipləri nəzərdə tutur.

Antiböhran idarəetmə haqqında təlimatların hazırlanması bu sahədə hüquqpozmaların aşkar edilməsi, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına, sosial ədalətin, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiə olunmasına, iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin qanuniliyinin, şəffaflığının və səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan hökuməti maliyyə imkanlarında geniş istifadə və böhrana qarşı mübarizə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmiş və bu istiqamətdə müsbət nəticələrə nail olmuşdur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İqtisadi və ya maliyyə böhranlarının dəqiq tərfi, müəyyənliyi yoxdur. Böhran ölkənin sosial, iqtisadi, siyasi həyatını o və cümlədən cəmiyyətin inkişafını donduran başqa sözlə tənəzzülə aparan neqativ təsirə sahib bir proses kimi qiymətləndirmək mümkündür. Lakin, böhran təhlükə olmaqla yanaşı düzgün strategiya ilə şans, imkan özü ilə gətirə bilər. Çin dilində böhran “təhlükə” və “imkan” mənasını verir.

Təhlillər göstərir ki, böhranlar yeni biznes növlərinin yaranması və inkişafına zəmin yaradır. İqtisadi sistemin tipindən aslı olaraq innovativ ideyalar və onların tətbiqi daha effektiv nəticə verə bilər.

Təxminən 200 il ərzində, İEO-lərdə və sənaye cəmiyyəti qiymətlərin düşməsi, bazarda satılmayan məhsulların toplanması, işsizliyin kəskin sürətdə artması, ticarət və sənaye—firmalarının müflisləşməsi, eləcədə qarşılıqlı hesablaşma və bank sistemlərinin dağılması ilə nəticələnən iqtisadi böhranın fazaları müşahidə olunur. Böhran iqtisadi ədəbiyyatlarda əmtəə və xidmətlər bazarlarına olan tələb və təklifin arasındakı tarazılığın pozulması nəticəsində baş verən bir halı xarakterizə edilir. Böhranlar bəşəriyyətin yarandığı gündən bugünə kimi müşayiət olunur. Böhranlar XIX əsrin ilk rübünə kimi kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində baş verir eləcədə sənaye istehsalı və kənd təsərrüfatı arasında məcmu tələbdə yaranan qeyri-tarazlıq böhranla nəticələnmişdir.

Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlərin vaxtında icrası təmin olunacaq, infrastruktur sahələrinin inkişafı ilə bağlı özəl investisiya cəlb olunması biznesin inkişafına əlavə töhfə olacaqdır. ƏBM təmin etmək üçün Azərbaycan mütamadi olaraq əlverişli ticarət sazişlər bağlayır. Bu ticarət sazişlərinin bağlanması ilə ixrac stimullaşdırılacaq və həmmçinin ticarət marjasını yüksəltməklə ƏBM təmin olunacaqdır. Ölkənin xarici ticarətinin inkişafı üçün Nəqliyyat-logistika infrastrukturunu daha da inkişaf etdiriləcək. Qeyri-neft ixracını yüksəltmək məqsədilə MDB ölkələrinin bazarları ilə yanaşı, Körfəz ölkələri, Çin, Avropa İttifaqı kimi bazarlarla ələqələt yaradılacaqdır. İxrac bazarlarında dövlət müstəsna dəstəyilə

logistika mərkəzlərinin tikintisinin iqtisadi əsaslandırılaraq risk təhlili aparılacaq və layihələrin ölkəyə verəcəyi real dəyər proqnozlaşdırılacaqdır.

Qlobal informasiya cəmiyyətinin əsas hissəsini təşkil edən elektron ticarətdə beynəlxalq normalara uyğun hüquqi bazasının və infrastrukturunun inkişafı təmin edilməklə xarici bazarlara, yerli mal və xidmətlərin çıxışının elektron ticarətlə həyata keçirilməsi təşviq olunacaqdır. İran və Türkiyə ilə ikitərəfli saziş imkanlarının mümkünlüyü nəzərə alınarkən müxtəlif sahələr üzrə potensial təsirlərin dəyərləndirilməsi də əhəmiyyətlidir. Son 10 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın yüksək iqtisadi artımına sahib ölkələrindən biri olaraq yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Ölkədə aparılan iqtisadi siyasət əhalinin sosial rifahının artırılmasına, sosial–iqtisadi infrastrukturun müasirləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın həcmnin genişlənməsinə, imkan vermişdir.

ISTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Strateji yol Xəritəsi, Bakı, 2017, s.23
2. ARDSK-nin illik hesabatları, 2012-2017-ci illər.
3. AR-nın milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi
4. Bağirov S., “Dünya maliyyə böhranı kapitalizmin böhranıdır?” Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu , Bakı, 2013,
5. AR-da maliyyə xidmətlərinin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi
6. AR-da logistika xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi
7. AR-da komunal xidmətlərinin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi
8. AR-da kiçik və orta sahibkarlıq xidmətlərinin inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi
9. Antiböhranlı idarəetmə: müflisləşmə, iflas və sanasiya. K.A.Şahbazov, M.H.Həsənov, H.S.Həsənov. Bakı 1997,
10. “Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri Zeynalov V.Z.: təhlil və qiymətləndirmə”, Bakı, 2012, 439 səh.
11. “Maliyyə böhranı: tarix, nəzəriyyə və antiböhran siyasət”, Zeynalov V.Z., Azərneşr, Bakı, 2012, 176 səh.
12. Kindelberqer Ç., Aliber R., “Dünya maliyyə böhranları”: İflas, təşviş və maniyalar”/ingilis dilindən tərcümə, İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, Bakı, 2010, səh.- 319
13. Lomakin Viktor Kuzmiç. “Dünya iqtisadiyyatı”, dərslik /V.K.Lomakin - 4-cü, yenidən işlənilmiş və əlavələr olunmuş nəşr /Rus dilindən tərcümə. “İqtisad Universiteti Nəşriyyatı”, Bakı, 2013., səh.448-449.
14. “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında” Qaydalar, AR Milli Bankı. Bakı, 2009.
15. Maliyyə (dərs vəsaiti) prof. D.Bağirov, prof M.Həsənlı, Bakı 2011

Türk dilində

16. Kadıbeşegil, S.. Kriz Geliyorum Der “ Kriz İletişimi ve Yönetimi.” İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., 2011, s.47

17. Kaplan, B. Kriz döneminde transformasyonel lider davranışlarının işletme performansı bağlamında fırsat yönetimine etkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016
18. Savcı, S. Orta öğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin kriz yönetimine ilişkin algıları. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2013
19. Tutar. H. Kriz ve Stres Ortamında Yönetim. İstanbul: Hayat Yayıncılık İletişim Eğitim Hizmetleri, 2012

Rus dilində

20. Антикризисное управление учебник, Е.П. Жарковская, Б.Е. Бродский, И.Б. Бродский, Москва, 2011
21. Аникин А.В. Финансовые кризисы в России, Азии, Латинской Америке (сравнительный анализ) // Мировая экономика и международные отношения, 2000, № 12.
22. Сулакшина С.С., “Политическое измерение мировых финансовых кризисов. Феноменология, теория, устранение”, Москва: Научный эксперт, 2012, “История экономических кризисов XIX-XX веков”, статья, 2014.
23. Согрин В., “Новый курс Ф. Д. Рузвельта: единство слова и дела” Общественные науки и современность, N 3., 1991.
24. Шишкин М., “Кризис признан мировым”, статья, 2008.
25. “Экономическая энциклопедия “Политическая экономия””, т.4, Москва., 1979 г.
26. Юрий Михайлович, “Мировой финансовый кризис показал: необходим выход за рамки экономических теорий”, Москва, 2013, с.13

İngilis dili və internet

27. Claessens S. V., Kose M.A., “Financial Crises: Explanations, Types and Implications” IMF Working Paper, January 2013.
28. “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı: Şərq-Qərb. Aras O. N., Süleymanov E. (2010) <http://ebooks.azlibnet.az/book-qUreBt0n.html>

29. http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/
30. “Azərbaycan” portalı. www.azerbaijan.az
31. IMF, World Economic Outlook, October, 2014, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>
32. <http://elsenbagirzade.files.wordpress.com/2011/03/bagimsizliginin-20-yilinda.pdf>
33. The World Bank: Azerbaijan, <http://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan>
34. World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2014-2015, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf
35. The World Bank: Country and Lending Groups, <http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>
36. <http://www.economy.gov.az/index.php?locale=az&lang=az>
37. UNECE, “Gross Average Monthly Wages by Country and Year”, http://w3.unece.org/pxweb/dialog/varval.asp?ma=60_MECCWagesY_r&path=../data_base/STAT/20-ME/3-MELF/&lang=1&ti=Gross+Average+Monthly+Wages+by+Country+and+Year
38. <http://banco.az/az/news/biz-valyuta-bohrani-yasayiriq>
39. <https://www.stat.gov.az/>
40. www.mfa.gov.az
41. www.cisstat.org

SUMMARY

Several of the country and within prevention mechanism to be created again shows that the ongoing crisis and it is not accurate to predict in advance or from the same tradition despite the measures taken, and thousands of his community in the last decade of the XX century economic crisis if the global economic upheavals of each other as they. It is impossible to escape.

Most banking sector sees losses from the crisis. There are many reasons for the crisis in the banking sector. So many of the structure of the banking system, despite the unstable due to appear on the real cause of economic performance. Macroeconomic and microeconomic with the crisis in the banking system, the mother is divided into two groups. Macroeconomic instability is the main cause of violating in the banking sector.

РЕЗЮМЕ

Несмотря на то, что экономические кризисы двадцатого века коснулись нескольких стран, в течение последнего десятилетия были созданы механизмы предотвращения и минимизации общественности, и, несмотря на принятые меры, традиция мировых экономических катаклизмов показывает, что кризисы, которые произошли, не совпадают, соответственно невозможно точно предсказать или отойти от этого.

Кризис наиболее вредит банковскому сектору. Кризис в банковском секторе объясняется по многим причинам. Хотя многие из этих причин связаны со структурой банковской системы, реальная причина заключается в том, что экономические показатели нестабильны.

Кризисы в банковской системе делятся на две основные группы - макроэкономические и микроэкономические. Макроэкономическая нестабильность является основной причиной сбоев в банковском секторе.